

KÖNYVESPOLC

Az 1956-os forradalom és szabadságharc a fővárosi kiadványokban

Budapest legújabb kori történetének meghatározó részét alkotja 1956. A forradalom leverése utáni megítélése emiatt is választóvonalat húzott a Kádár-kormányzattal deklaráltan együttműködő kisebbség és a kormányzatot jóváhagyólag elfogadó/eltűrő társadalmi többség között. A hírhedt/híres mondás – aki nincs ellenünk, az velünk van – ennek a helyzetnek a felismeréséből eredt. Az emberek viszonyulását a túlélési ösztönökre gondolva szükséges értékelnünk, mivel a forradalommal kapcsolatos vélemények – amennyiben azok nem estek egybe a hivatalos állásfoglalással – még a forradalom után harminc évvel is államellenes büntettnek, lázításnak stb. számítottak hazánkban.

A Lajtai tül Európában élőkre, köztük az országot '56-ban elhagyó magyarokra, mindez nem vonatkozott. 1956-al kapcsolatos kutatásai, publikációi egy tágabb megítélési struktúrában mozoghattak, a velük egyidejűleg '56-al itthon foglalkozókhöz mérten. Mindez azt is eredményezte, hogy az 1956-os forradalomról nyugaton megjelent anyagok (könyvek, folyóiratok stb.) elkobzása a külföldről hazatérő magyaroktól már a magyar határon megkezdődött. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc kutatása és a megjelent, fővárosi témákkal foglalkozó könyvek jól mutatják a rendszerváltásig, majd az után is a forradalom megítélésében lévő ellentéteket. A mostani jubileum, a forradalom ötvenéves évfordulója lehetőséget adott arra, hogy a többségében szocialista szimpátiájú Budapesten részben vagy egészben szakmai kutatásokra alapozva kiadásra kerülhesse a főváros és kerületei '56-os történéseit feltáró önálló könyvek.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc fő színtere fővárosunk volt. Itt születtek meg a legfontosabb döntések és itt folytak a legtöbb áldozatot követelő harcok. Ötven éve a budapesti eseményekre felfigyelt a világ. A forradalom felszámolása csupán a szovjet hadsereg bevetésével sikerült, amely a kormányzat társadalmi elfogadottságának alacsony szintjét mutatta. A forradalom bukását követően Ausztria felé 174 ezren, Jugoszlávia felé 19 ezren illegálisan átlépték a határt – közülük sokan budapesti lakosok voltak. A szovjet tankokkal ismét hatalomra juttatták, a szovjet vezetéssel együttműködő Kádár-kormány „legitimitását” erőszakkal – fegyvertelen tüntetőkre leadott sortűzekkel, négy éven át folyamatosan tartott perekkel, gyakori kivégzésekkel, tízezrek bebörtönzésével vagy internálásával, azaz diktatórikus eszközökkel teremtették meg. Később, '56 kapcsán Kádárék többször és látványosan támasztottak alá a sajnálatosan jól ismert mondást, amely szerint a történelmet a győztesek írják.

Beszédes tanúk

1956-ot a rendszerváltásig hazánkban a politikai/állami vezetés ellenforradalomnak minősítette. Mutatja is

a hazai és nyugati értékelés közötti különbséget az '56 huszadik évfordulójára megjelent két kötet: Londonban egy brit szociológus, Bill Lomax *Hungary 1956* (kiadója: Allison Ex Busby), Budapesten Hollós Ervinnek (Hollóst '56-ot követően a politikai rendőrség vizsgálati osztályán alkalmazták, majd a belső reakció elhárítási osztályának, azaz csoportfőnökségének vezetője volt 1962-ig) a *Kik voltak, mit akartak* (Kossuth Könyvkiadó) harmadik javított kiadása. Mindkét könyv főként a fővárosi eseményekkel foglalkozott, a történelem feltárása, megközelítése és értékelése azonban – talán említeni sem kellene – gyökeresen eltérő volt.

1986-ban, a forradalom harmincadik évfordulóján kiadták a hivatalos állásfoglalást tükröző Hollós Ervin–Lajtai Vera (Lajtai Vera Hollós Ervin felesége, egyben a Pártélet főszerkesztője volt) *Dramai napok. 1956. október 23–november 4.* címmel megjelent kötetét (Kossuth Kiadó). Ezzel szemben egy illegálisan szervezett hazai konferencia (1986. december 5–6.) és szamizdatban megjelent anyaga, valamint a szamizdat Beszélő 1987-es egyik számában Fényes Elek álnéven (amely Rainer M. János levéltárost, az '56-os Intézet mai igazgatóját takarta) közzétett, addigi legteljesebb kivégzettek névsora is emlékeztetett a történetekre.

A rendszerváltás után

A rendszerváltást követően 1956 megítélése 180 fokban fordult, a forradalom első napja nemzeti ünnepünké vált. 1989. június 17-én, Nagy Imre és mártírtársai újratemetése után egy nappal alakult meg az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete (1956-os Intézet), amely több évig magánalapítványként működött. 1993-ban a Boross-kormány kezdeményezte közalapítvánnyá alakítását, bejegyzésükre a Fővárosi Bíróságnál 1995-ben került sor.

1989-ben Bill Lomax könyvét (*Magyarország 1956*) Krassó György fordításában az Auróra Kiadó, a több mint három évtizede emigrációban alkotó Gosztonyi Péter hadtörténésznek a *Föltámadott a tenger... 1956. A Magyar Október története...* című kötete harmadik, átdolgozott kiadását a Népszava Kiadó jelentette meg.

'56 első megünneplhető kerek (negyvenéves) évfordulójára emlékezve az 1956-os Intézet 1996-ban nemzetközi tudományos konferenciát szervezett – Az 1956-os forradalom a világpolitikában címmel – és több, szakmai szempontból jelentős, a forradalommal foglalkozó könyvet jelentett meg önállóan vagy más kiadóval együtt: *1956 Kézírók I–III.*, főszerkesztő: Hegedűs B. András; Rainer M. János *Nagy Imre* monográfiája első kötete; Ständeisky Éva monográfiája (*Az írók és a hatalom*); az *Oral History Archivum* (1981-ben Hegedűs B. András és Kozák Péter hozta létre, 1986-tól a Művelődéskutató Intézet keretein belül működött, ma az 1956-os Intézet kezeli) kétnyelvű katalógusa közel nyolcszáz interjú jegyzékét és főbb adatait adta közre.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc budapesti eseményeiről a rendszerváltást követően számos tanulmány, elemzés, visszaemlékezés, forrásközlés stb. jelent meg szakmai folyóiratokban, szélesebb vagy szűkebb közönség által olvasott periodikákban. A társadalom egészére gyakorolt hatás tekintetében azonban sokkal fontosabbnak tekinthetők az önálló kötetként megjelenő '56-os, a fővárossal (is) kapcsolatos kiadványok, amelyek nem csupán egyes rétegek de szélesebb olvasóközönség kezébe is kerülhettek.

Az emigrációban élő magyar forradalmárok könyveinek hazai kiadása mellett elkezdődött a forradalom írott anyagainak megjelenítése. *1956 sajtója 1956. október 23–november 4.* címmel korábban és elsőként Nagy Ernő emigráns szerző tette közzé faximile kiadásban a budapesti és vidéki sajtótermékeket – kötete négy francia kiadást ért meg, amíg itthon is megjelenhetett. A rendszerváltás után adta ki a Héttorony Kiadó Murányi Gábor (*Napról napra, lapról lapra 1956 a Magyar Nemzetben*) kötetét, majd a Kolonel K.Ű. Szalay Hanna válogatását a budapesti napi és hetilapokból, a Kossuth Rádió adásaiból (*Napról napra 1956 sajtója Október 23–november 4.*), és a Kossuth Kiadó Izsák Lajos–Szabó József teljességre törekvő anyagát, a fővárosi újságokból és néhány budapesti üzemi lapból (*1956 a sajtó tükrében*) stb.

Az egyetemek és egyes intézmények '56-os szerepéről is hamar elkészültek az első könyvek. Pogány Mária szerkesztésében a Műgyetem Alapítvány 1992-1996 között négy kötetben jelentette meg *Amiről kevés szó esett... Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez* című sorozatát 1994-ben Pedroni Emma Anna szerkesztette kétkötetes forráskiadványát (*A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részlete az 1956-os forradalomban*), 1996-ban Pöcz Erzsébet kronológiáját (*Kronológiai előtanulmány a Budapesti Műszaki Egyetem 1956-os történetének feldolgozásához*). Az ELTE 1994-ben adta ki Vadász Sándor szerkesztésében egy tudományos konferencia előadásainak anyagát (*A Bölcsészkar az 1956-os forradalomban*).

Századvég és az 1956-os Intézet közös kiadásaként, Kozák Gyula szerkesztésében jelent meg a *Szemle Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából* címmel 1992-ben egy kötet, melyben Aczél Tamás a Móricz Zsigmond körtér ostromáról számolt be.

A főváros fegyveres forradalmáiról és harcukról önálló kiadvány formátumban megjelenő tanulmányok főként Eörsi László történész, az 1956-os Intézet munkatársa nevéhez fűződtek: 1993-ban *A Tüzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban* (kiadó: Századvég – 1956-os Intézet), 1997-ben *1956 a XIII. kerületben* (kiadó: Angyalföldi József–Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja), 2001-ben a *Corvinisták, 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai* (kiadó: 1956-os Intézet), 2004-ben *A Széna tériek, 1956.* (kiadó: 1956-os Intézet–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) című kötete jelent meg. A forradalom történéseiből adódóan Horváth Miklósnak az Akadémia Kiadónál 2003-ban megjelent kötete (*1956 hadikronikája*) is a fővárosra koncentrált, a vidéki és nemzetközi kitekintései mellett. Ez egyébként a szépszámmal

megjelent összes olyan könyvről szintén elmondható, amely 1956 forradalmát országos szinten tárgyalja.

A máig vitatott történést Kossuth téri vérengzésről már 1992-ben megjelent Berkí Mihály *Sortűz a HM előtt, 1956. október 24.* című (Zrinyi Kiadó), majd 2001-ben Kő András–Nagy J. Lambert *Kossuth téri, 1956.* elnevezésű kötete (Teleki László Alapítvány).

Szintén budapesti vonzatú '56-os könyvek az egykori szemtanúk és résztvevők rendszerváltás után hazánkban kiadott naplóinak, visszaemlékezéseinek jó része. 1989-ben például a Bethlen Gábor Kiadó gondozásában jelent meg Kis–Jugoszlávia ismert politikusa, az egykor íróként fővárosunkban járt Dobrica Ćosić *7 nap Budapesten* címmel közreadott naplója, a szabadkai 1957-es kiadással azonosan. A Corvin közti felkelők parancsnokának, Pongrátz Gergelynek az elsőként 1982-ben, Chicagóban kiadott memoárja 5. átdolgozott kiadását 1992-ben adták ki Budapesten. A Századvég és az 1956-os Intézet közös kiadásában *Pesti utca – 1956.* címmel 1994-ben jelent meg egy válogatás a fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből. Balás Piri László 1993-ban kiadott kötete (*Emberek fehériben*) az Üllői úti sebészeti klinika, Dubez Sándor 1996-ban kiadott könyve (*Sebészeti klinika a tűzvonalban*) a Baross utcai sebészeti klinika 1956-os mindennapjaiba (is) betekintést adott.

Az ötvenéves jubileum

1956-ról minden fővárosi családban őriznek emlékeket. Az '56-ot átélt fővárosiak a forradalom napjait lakóhelyükön, saját tereiken, utcáikon, házukban és pincékben éltek meg. A megtörtés is közvetlen környezetüket (családjukat, munkatársaikat, barátait stb.) sújtotta. A lokális fővárosi történések feltárása, bemutatása azonban sajátos módon – az eltorzult beidegződés miatt – néhány kivételtől eltekintve a főváros és a kerületek szintjén a rendszerváltás után is inkább elkerülendő témának számított. Különös állapot ez, amikor már október 23-a hivatalosan is nemzeti ünnepünk lett!

Az 1956-os jubileumi állami ünnepségsorozat fővárosi eseményeit az '56-os forradalomhoz kapcsolódó lokális rendezvények, kiadványok támogatását pártoló pályázatok szélesítették. Budapest és kerületei rászorultabb vagy szemfülesebb közgyűjteményei, civil szervezetei '56-os megemlékezési egy része ezek segítségével vagy anélkül önálló kiadvány formájában is megvalósult.

Budapesti történeti fotográfiák albumjai

A Budapesti Történeti Múzeum Erich Lessing fotói az 1956-os forradalomról című kiállításán mintegy 70 kép közvetítette a neves fotóművész magyarországi munkásságát. A tárlaton szereplő fényképek készítője, Erich Lessing (Bécs, 1923) a háború alatt a Brit Hadsegreg fotográfusa volt. 1947-től az ausztriai az AP hírügynökségnek, majd 1951-től a párizsi székhelyű Magnum ügynökségnek dolgozott. 1956 nyarán már jött országunkban, a forradalom hírére Budapestre utazott, majd decemberben ismét Magyarországra jött fotózni. Az 1956-os Intézet a kiállítást megnyitásával párhuzamosan mutatta be az Erich Lessing fotográfiáit tartalmazó könyvét (*Budapest 1956 – a forradalom*). E representa-

rencvárosban (IX. kerület) és Angyalföldön (XIII. kerület). Mindhárom kerület közgyűjteménye a jubileum alkalmából szervezett 1956-os kiállításán nagymértékben hasznosította az '56-os kerületi könyvükben közlőket.

A Pesterzsébeti Múzeum '56-os kiállításának megnyitóján vehették elsőként kézbe *Marossy Endre* hadtörténész „50 év – 50 kép Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékei Pesterzsébeten” című könyvét. Az izléses küllemű, színes fotókkal illusztrált, A/5-ös formátumú, 112 oldalas kötet *A Pesterzsébeti Múzeum Könyvei* sorozat negyedik darabjaként jelent meg – e sorozat szerkesztése *D. Udvary Ildikót*, a Pesterzsébeti Múzeum igazgatóját dicséri. Ez a kötet nem csupán lokális érdeklődésre tarthat számon. Az '56-os forradalom budapesti eseményeinek egy korábban fel nem tárt részére hívja fel a figyelmet, a pesterzsébeti harcokra. A forradalmárok ellenállását október 26-án a kiskunhalasi lövészedred sorkatonái törték meg, majd az elfogott felkelőket a stárium alapján bizonyítottan a helyszínen agyonlőtték.

De itt, a Jutadombon történt az is, hogy a magyar honvédek – az országban szinte egyedül, mivel nem kapták meg az ellenállást tiltó parancsot – zárt alakzatban vették fel a harcot a szovjet tankoszlopokkal. Több harcokcsit, sorozatvetőket és gépkocsikat semmisítettek meg november 4-én a légvédelmi tüzekek. Véltlen tisztjeiket később a katonai bíróság halálra ítélte.

A kötet részletesen bemutatja az '56-os pesterzsébeti eseményeket, a megtorlást, a pesterzsébeti emigrációt. Ötven színes fotó dokumentálja a kötet végén az elesettek emléket – sírokat, egykori harcszintereket, emléktáblákat, emlékművek képei. A könyvet szakki-fejezések magyarázata, személynévtár és szakirodalmi tájékoztató teszi teljessé.

A 2005 áprilisában alapított Ferencvárosi Helytörténeti Egyesület egy tartalmas kiadvánnyal rukkolt ki – kiadta az évente egyszer megjeleníteni tervezett Ferencvárosi Almanach első kötetét *1956 Ferencvárosban* címmel. Az egyesület szorosan együttműködik a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjteménnyel, székhelye is ott van. Közös munkájuk eredménye a most megjelenő könyvük (szerkesztője *Lukács Emília*, az egyesület elnöke, az anyaggyűjtés irányítója és a kötet tartalmának válogatója pedig *Gönczi Ambrus*, a helytörténeti gyűjtemény vezetője volt), valamint a könyv bemutatásával egyidejűleg a helytörténeti gyűjteményben megnyitott Ferencváros 1956 című kiállítás, amely a közös kötet anyagára támaszkodott. A mozgalmas borítójú, A/5-ös formátumú, 210 oldalas könyv első felét *Eörsi László* történész Ferencváros szabadságharcosai című tanulmánya alkotja. Első ízben jelent meg együtt '56 IX. kerületi fegyveres csoportjainak bemutatása. A Kilián laktanya, a Tüzoltó utcai, a Berzenczey utcai – Ferenc téri, a Tompa utcai – Ráday utcai fegyveres forradalmi csoportok történetét megalakulásuktól felszámolásukig ismeretlik a kötetben. A tanulmányok végén Eörsi röviden tájékoztat a fegyveres csoportok tagjainak főbb adatairól, forradalom utáni sorsáról is. A téma iránt érdeklődők számára megadja levéltári forrásait és a felhasznált interjúkat (Oral History Archivum). 1956-os vagy ahhoz kapcsolódó visszaemlékezésekkel szembesülünk a kötet második felében. Az egyesület könyvének mindkét főbb

egységét korabeli felvételek, plakátok, újságrészek illusztrálják. Elkészítőinek gondosságát jelzi a kötet végén közlő, a ferencvárosi eseményekhez kapcsolódó '56-os újságcikkek bibliográfiája, a kerületi fegyveres forradalmár csoportok működési körzetét bemutató térképrészek, az illusztrációk és mellékletek jegyzéke, valamint egy jól használható névmutató – utóbbival sajnos kevés hasonló jellegű könyvben találkozhatunk.

Az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény fenntartója, az Angyalföldi József Attila Művelődési Központ kiadásában jelent meg *Eörsi László–Juhász Katalin–Szabó Ivett* (utóbbi két szerző a kerületi helytörténeti gyűjtemény vezetője illetve munkatársa) közös szerzőként jelzett könyve *Angyalföld, 1956 Emberek, sorok, emlékek* címmel. Az '56-ban itt történtekről érdemes tudni, hogy a XIII. kerületi pártbizottság a szovjet hadsereg második intervenciójára Biszku Béla kerületi párttitkár (később a Politikai Bizottság tagja is lett) vezetésével minden lehetséges eszközzel, harcokcsit bevetésével sikeresen küzdött a forradalom ellen. A szovjet hadoszlopok november 4-én ismételt támadásakor azonban már itt is fegyveres forradalmi csoportok jöttek létre és vették fel velük a harcot. A forradalomban az utolsó napokig betöltött „párthű” szerepe ellenére tudomásom szerint viszont a XIII. kerület adott ki elsőként, 1997-ben a kerületek közül '56 helyi eseményeit feldolgozó kiadványt, a korábban már említett Eörsi László tanulmányt – *1956 a XIII. kerületben* (kiadó: Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja). Mostani könyvük bemutatóját egy hónappal az azonos nevű '56-os kiállításuk megnyitása után tartották. Kötetük A/4-es szélességű, négyzetes alakú, vastag műnyomó papírt alkalmazó, 108 oldalas kötet. Tipográfiája a jubileumra kiadott más kerületek kiadványaival összevetve egyedinek és a legszínelonalasabbnak nevezhető. A kötetet szerkesztője, *Juhász Katalin* három fő fejezetre tagolta. Mintegy 10 oldalon keresztül a Szabad Nép 1956-ban megjelent cikkeit közli kiegészítve kapcsolódó korabeli fotókkal. A forradalom történéseinek bemutatását a kerületi pártbizottság egyik tagjának a forradalom leverése után, feltehetően önmaga tisztázásának céljából készített beszámolójával indítja, amit egy 1957 tavaszán született kerületi MSZMP jegyzőkönyv részletei, és az Fsztergomból érkező magyar katonai alakulatok forradalom alatti tevékenységéről készített jelentéseiből vett részek követnek. Utána Eörsi László tizoldalal tanulmányával – „Fegyveres harcok és megtorlás a XIII. kerületben” – találkozunk. A forradalom történéseit bemutató fejezet több része a gyárak/munkástanácsok, a lakásfoglalók, az élelmiszerellátás, az iskolák stb. történéseivel foglalkozik. Kötetük harmadik fejezetét a forradalmat 4–10 éves gyermekként átélőkkel készített, közél tiz interjú alkotja. Mindhárom fejezetre jellemző, hogy az illusztrációként közölt fotók, iratanyagok a könyv papírjának is köszönhetően kiváló minőségűek, többségük korábban publikálatlan volt.

Részlegesen feltárt események

Egy hatvan oldalas, elegendő kivitelű, négyzetes formájú füzettel emlékezett meg a Rákospalotai Múzeum '56 XV. kerületi, azaz rákospalotai és pestújhelyi eseményeiről, következményeiről. (Tudomásom szerint a

kerületi önkormányzat nem nyitott '56-os kiállítást.) Az 500 példányban megjelent, 1956 című kiadványt *Mozes Ildikó*, a múzeum igazgatója szerkesztette – előszavából azt is megtudjuk, hogy a forradalom kerületi történéseivel „eddig nem vagy csak nagyon érintőlegesen foglalkoztak a történészek, helytörténészek” – így az jórészt „fehér foli” a kerület történetében. Az 50. évfordulóra megjelent kiadványukkal egy „kutató-feltáró munka” kezdeteként adják közre a már ismert tényeket, adatokat. A bevezető oldalak után helyi kronológiával találkozunk: a kerületben október 26-án megalakították a Nemzeti Forradalmi Bizottságot és 207 fős Nemzetőrséget, lefegyverezték a kerületi rendőrséget. Később itt is megalakultak a pártok, a gyári munkástanácsok, a forradalmi tanácsok. November 4-én és 6-7-én a kerületben a szovjet hadsereg elleni fegyveres harcokra került sor, amely során mindkét fél több embert veszített. A kötet Megtorlások részében a kerületi vonatkozású vizsgálatok, perek iratait használva adnak tájékoztatást – két, bírósági döntéssel büntőre ítélt forradalmár és több internált anyagának rövid ismertetésével.

Egyedi kezdeményezés az '56-os forradalom csaknem 50 kerületi halottjának bemutatása (név, életkor, tevékenység és a halál oka) a Rákospalotai Köztemető Főkönyvét és egyházi nyilvántartást felhasználva. Végül egy kerületi lakos, Pető András visszaemlékezésével zárul a kiadvány – a forradalom idején készült és a kötetben közölt kerületi vonatkozású fotók többsége szintén neki köszönhető. A kötet végén a kerületi Nemzeti Forradalmi Bizottság iratanyagából származó három irat, valamint egy rákospalotai munkástanács létrehozásáról szóló jegyzőkönyv másolatával is találkozunk.

Az '56-os jubileum „első kerületi fecskéje”

Az egykori fővárosi ipari centrum, Csepel helytörténetének kutatója *Bolla Dezső*, a városrész helytörténeti gyűjteményének ny. vezetője, a Csepeli Helytörténeti és Városszépítő Egyesület elnöke. Kiadatlan csepeli monográfiája különnyomataként 2003-ban *Csepel 1956* címmel, saját költségén jelentette meg A/4-es formátumú kiadványát – jelezve, hogy ez egy nagyobb anyag része csupán. Tanulmánya hármas tagolású: az előzményeket, az 1956-os forradalom eseményeit és bekövetkezett számonkérést, megtorlást külön-külön tárgyalja. A Rákosi Mátyás nevét 1956. október elejéig viselő vas- és fémművek (röviden csak RM-ként említve) 25 ezer dolgozójából 12 ezer volt a párttag – az egykor sokat emlegetett Vörös Csepel bázisa. Október elejétől, a változások jeleként, minisztertanácsi döntés alapján Csepel Vas- és Fémművekre módosult a gyár neve. Október 23. – január 11. közötti időszak történéseit ismerteti füzeté második fő egységeként. Január 11-én verték szét a pufajkások a sztrájkoló munkások tüntetését (egy halott, több súlyosan sebesült) és fogták le a csepeli munkástanács tagjait – olvashatjuk. A két időszak között a kerület legjelentősebb katonai eseménye a november 4-től 11-ig tartó fegyveres ellenállás volt. A szovjet csapatok végül nagy páncélos erők bevetésével, egyidejűleg a városrész többnapos ágyúzásával érték el céljukat. Zsukov marsall, a szovjet honvédelmi miniszter az SZKP Politikai Bizottságát november 10-én még a csepeli „makacs ellenállásról” tájékoztatta.

Itt tartott legtovább a fegyveres ellenállás, itt volt az utolsó kormányellenes tüntetés és a csepelieket sújtotta a legkeményebb megtorlás is – összegezi Bolla Dezső az eseményeket. Szemléletes korabeli fotókkal, dokumentumokkal, kronológiával, forrásjegyzékkel és a forradalom csepeli halottainak, kivégzetteinek névsorával zárult kiadványa, amely a rendszerváltás óta elsőként dolgozta fel Csepel '56-os történetét. Betekintést adott a kor szellemébe, a történések menetébe – a városrész lo-kálpatriótái és a kerület helytörténeti iskolái oktatása számára egyaránt értékes adalékokat tartalmazva.

Egy éve, 2005-ben hasonló formátumban és terjedelemben kézbe vehették ennek második, bővített kiadását, *Tények és dokumentumok* alcímmel. Ezúttal viszont Budapest–Csepel Önkormányzata '56-os Emlékbizottsága volt már kiadóként feltüntetve. Színes borító, barnított fotók, jobb minőségű dokumentummásolatok is jelzik a változást. A füzet tagolása áttekinthetőbb, a kronológiai sorrendhez jobban igazodó lett. Csak üdvözlőhető Csepel önkormányzatának ez a szép gesztusa, amellyel felröppentette az első „kerületi fecskét”, megnyitva az 50. évfordulóra kiadott kerületi kiadványok sorát. A csepeli megemlékezések, ünnepek egy évre szétthúzott programját külön füzetben adták ki. 2005. novemberétől 2006. februárjáig öt nyilvános előadásban tárgyalták '56 eseményeit, a kerületi helytörténeti gyűjtemény februárban megnyitotta '56-os emlékkiállítását, galériájuk októberben '56-os képzőművészeti kiállítását stb.

Digitális '56-os fővárosi anyagok

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye (www.fszek.hu honlap Budapest Gyűjtemény menüpontjában) tette közzé az 1956-ból származó felvételeit, fotógyűjteményének több mint 500 fényképét. A közölt fotókat a pesti és a budai oldal 1956-os főbb helyszíneit, valamint témakörök szerint (harc a jelképek ellen, felvonulások, fegyveresek, elesettek stb.) csoportosították, kísérő szöveggel, dátummal és azonosító számmal is ellátva. Valószínűleg többekhez fognak ezek a felvételek így eljutni, mint a reprezentatív '56-os fővárosi fotóalbumok.

Az anyag szerkesztői a Budapest Gyűjtemény fotóinak összeállítását egy kisebb kisnyomtatvány tárral egészítették ki – ebben a forradalom időszakából megörzött röplapokkal találkozhatunk. Ez a szerencsés kézzel válogatott, az internetre kiváló minőségben feltett ötven röplap jó áttekintést ad a főváros és a kerületek '56-os eseményeibe, a forradalom követeléseibe.

Az '56-os fővárosi megtorlás iránt érdeklődők kutatásaihoz remek kiindulópont a Fővárosi Levéltár és az Arcanum közös munkája eredményeként az ötvenéves jubileumra megjelent CD-ROM, amely *Az '56-os megtorlás adatbázisa – személyek és fotók* címet kapta. Kazettája címlapján tartalmazól további eligazítást is olvashatunk: *Az 1956-os forradalmat követő megtorlás a budapesti jogszolgáltatási iratok tükrében*.

A források előtti bevezető tanulmányt *Mikó Zsuzsanna* készítette, az ítéletekről és a vádiratokról készült rekordokat *Sarusi Kiss Béla* és *Tasnádi Csaba* szerkesztette. Az adatbázisban olvasható szövegek az eredeti ítéletek és vádiratok alapján készültek. Az olvasók forrás-

kritikát már itt alkalmazhatnak, hiszen ezeknek a szövegeknek a .....terminológiája, értelmezési keretei, morális következtetései és sugalmazásai a megtorlást foganatosító jogi intézmények »műhelyeiből« valók.....” - olvashatjuk dr. Á. Varga László, Budapest Főváros Levéltára főigazgatójának előszavában. A digitális adatrögzítés gyöngyszeme ez a levéltári CD. Kereszthivatkozásai révén nem szükséges kutatni már a kapcsolódó „eseteket”, azt a gép rögtön jelzi. Kereső rendszerre az egész adatbázisra kiterjedően megadja a hasonló fogalmak stb. helyeit – sok kutatómunkától megszabadítva a témakör iránt érdeklődő kutatókat, lokálpatriótákat.

Társaságunk és a jubileum

A Budapesti Honismereti Társaság az ötvenéves jubileum alkalmából október 4-én „*Budapest – '56 A forradalom helyi szervezetei*” témakörben, a fővárosi levéltár földszinti konferencia termében tartotta meg emlékülését. Ezen Eörsi László a corvinistákról, Karacs Zsigmond az óbudai Schmidt-kastély ellenállóiról, Szentpáli Gábor az Újpesti Forradalmi Bizottságról, Szendiné Kósa Katalin, az '56-os Szövetség tagja, a kivégzett Kósa Pál leánya, '56-os emlékeiről tartott előadást. Az emlékülésen elhangzottakat a *Városunk* – Budapesti Honismereti Híradó 2006. októberi száma jubileumi mellékletében adta közre Társaságunk. Ez a kiadványunk a jubileumi melléklet miatt dupla terjedelemben, az évfordulóra való tekintettel pedig dupla példányszámban és néhány színes oldallal jelent meg. Internetes változata a Budapesti Helytörténeti Portálunk () Városunk menüpontjában olvasható. A főváros középiskolásai számára a Budapesti Honismereti Társaság szervezte *Budapest '56* című történeti vetélkedő döntőjét november 18-án tartottuk meg az V. kerületi Veres Pálné Gimnáziumban. A feladatfüzetek kitöltésével lebonyolított előzetes versenyből tíz, egyenként 3 fős csapat jutott a döntőbe, ahol összemérték tudásukat a jól felkészült diákok.

A jubileum előtt és a jubileum alkalmából kiadott, a forradalom budapesti lokális történéseit bemutató anyagok nem teljességre törekvő áttekintéséből is érzékelhető, hogy a főváros és egyes intézményei szintjén '56 történései jól megismerhetők. Főleg akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a forradalmat országos szinten tárgyaló kiadványok is főként a budapesti eseményekre koncentrálnak.

Ezzel szemben az is megállapítható, hogy a főváros 23 kerületének többségében az 1956-os forradalom és szabadságharc és az azt követő megtorlás lokális vonzatai, a forradalom kerületi eseményei a mai napig nem kerültek feldolgozásra és önálló kötet formájában kiadásra. Budapest kerületeinek többségében élük számára így az '56-os forradalom az adott kerület történeti múltjának fehér foltja maradt, az ötvenéves jubileum elmúltával is.

Gábor Tibor

PÉTER LÁSZLÓ

1956 előtt, alatt, után

A Szegei Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karának történettudományi tanszékén

szerkesztett Belvedere Meridionale folyóirat és a hozzá kapcsolódó kiadó évek óta főtámasza az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint a kommunista diktatúra gyászos éveinek szegedi történetét feldolgozó tanulmányok, kismonográfiák, visszaemlékezések megjelentetését.

Ezt a hagyományt most Péter László *1956 előtt, alatt, után* című kötetével folytatta a kiadó. A szegedi irodalomtörténész nyugalmazott egyetemi tanár sajátos műfajú könyvet állított össze. A gyűjtemény korabeli cikkeket, visszaemlékezéseket, politikai gondolatokat, szaktanulmányokat és – természetesen megfelelő magyarázó és értelmező jegyzetekkel ellátott – dokumentumközléseket tartalmaz. Ez utóbbiak közül különösen érdekes a szegedi egyetem 1956-os eseményeiről szóló hivatalos följegyzésgyűjtemény, valamint a történeti intézet és az irodalomtörténeti intézet ideológiai és politikai helyzetéről szóló, 1957 májusából származó jelentés.

Az 1956 decemberére dátumozott – de nyomtatásban csak 1989 júliusában megjelent – „politikai eszmétörödékek” között jó néhányat találunk, amelyek az emberek által elfogadható és nemcsak nevében, de valóban szocialista politikai és társadalmi struktúra iránti igényt fogalmazza meg a szerző. „A magyar történelem kétszer adta a kommunisták kezébe a nemzet sorsát. Először az idő rövidségére hivatkoztak: 90 nap alatt nem érhetett be munkájuk gyümölcse. Most beért! Az elmúlt 12 év, de főleg a nemzeti demokratikus forradalom hitszögé eltiprása megmutatta a sztálinizmus igazi arcát.”

Másutt így tette föl a kérdést Péter László: „Van-e igazi szocializmus? Mert eddig még nem volt.” Az utcai harcok, a szovjet intervenció és a kezdődő megtorlások áldozatainak véreben a magyarság világtörténelmi szerepét és hivatását látta meg az akkor harmincéves irodalomtudós. „S azt hiszem – írta – ebben van a magyar véráldozat jelentősége. Nem frázis, hogy Európa védőpajzsa voltunk. A kis magyarságon tört meg a tatár, a török s most a szovjet imperializmus ereje is. Nem csodálatos ez a nem keresett, ám mégis minduntalan, következetesen és kísértetiesen megismétlődő történelmi hivatás?”

Péter László 1957 májusa és novembere között börtönben volt. Izgatás vádjával tartóztatták le s 1957. november 19-én a Szegei Megyei Bíróság bűnösnek mondta ki (az előzetes letartóztatásban töltött nyolc hónappal azonban a büntetését letöltöttnek vették), majd a Legfelsőbb Bíróság 1958. augusztus 4-én fölmentette. Péter László 1956. november 4-én a Szegei Népeben – a Délmagyarország akkor ezen a néven jelent meg – Humanizmust, demokráciát! címmel jelentetett meg cikket.

Így írt a forradalom okairól és mechanizmusáról: „A rugó, minél mélyebbre szorítják le, annál magasabba pattan vissza a nyomás megszűntével. A fizika akció-reakció törvénye érvényes a társadalmi életre is. Szükségszerű, hogy a sztálinista-rákossista terror évei után az emberekben fölhalmozott keserűség is heves kirobbanásokat idézett elő az elmúlt napokban. Elkerülhetetlen, hogy némelyek jogos haragja a közelmúlt szegycintjes törvénysértései miatt ne forrósítsa meg napjaink közéletét.” Írásában fölhívta a figyelmet az 1945 utáni időszak eredményeire, s óvta a forradalomban résztvevőket

a feudális-kapitalista jellegű elhajtásoktól, a személyes bosszú kicsinyes megnyilvánulásaitól és az egyszerű, ártalmatlan párttagok vagy vezetők üldözésétől. Cikkét a következők mondattal zárta. „A sztálini reakció és a fasiszta reakció ellen egyaránt küzdenünk kell – a humanista magyar demokráciáért!”

A könyvet – amelyben szerepel egy a szerzővel, a nemrég elhunyt Táncsics-díjas újságíró Halász Miklós készítette interjú, valamint Péter László 1990-es önéletrajza és diszpolgári beszéde is – bátran tudom ajánlani minden Szeged, a szegedi egyetem és az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc története iránt érdeklődőnek.

(Belvedere Meridionale Alapítvány, Szeged 2006.)

Miklós Péter

VIRÁG ÁRPÁD:

A Sió és a Balaton közös története 1055–2005.

Talán nincs olyan vidéke hazánknak – a fővárost és környékét leszámítva – amely történelmi, helytörténeti, természetrajzi szempontból feldolgozottabb lenne, mint a Balaton és szűkebb régiója. De nem volt ez mindig így! A XIX. század végén (1891) még az indította a Magyar Földrajzi Társaság tudós tagjait a Balaton tudományos tanulmányozásának megkezdésére, hogy a tó és környéke mennyire ismeretlen területe a „Magyar Birodalom”-nak. Persze a kutatásoknak az addigra egyre népszerűbbé váló Balaton elhíreosodásától való félelem is nagy lendületet adott. Lóczy Lajos elnök vezetésével a kor legjelesebb természet- és társadalomkutatói (Cholnoky Jenő, Staub Móric, Borbás Vince, Eötvös Lőrinc, Jankó János, Treitz Péter, Kuczinszky Bálint, Bogdánfy Ödön és mások) vettek részt a közel negyedszázados tudományos munkában.

Azóta se szeri, se száma a Balatonnal kapcsolatban megjelent könyveknek, hiszen az említett tudós csapat is – 1921-ig bezárólag – 35 kötetben dolgozta fel kutatásainak eredményét. Számos történeti elemzést először ők jelentettek meg, s mint megbízható forrásoktól, tőlük vettek át később mások számos megállapítást. Ahogy az már lenni szokott, a kezdeti kérdőjeles vélemények utóbb felkiáltójeles tényekként rögzültek a tudományos köztudathoz, s helyenként óhatatlanul is zavarták a tisztánlátást.

Az elmúlt években gyakorta riadalmat okozott a tó vízállásának drasztikus csökkenése. Többek között ez is indította el – a Balaton vízi környezetvédelmével évtizedek óta foglalkozó – dr. Virág Árpád vizsgálódásait. Az addigi kutatások többnyire a Balatonnal foglalkoztak, Virág Árpád térben kiterjesztette tanulmányának tárgyát a Sió medencéjére is, hiszen a folyó az 1860-as évek óta meglehetősen mértékben részt vesz a Balaton vízforgalmának alakulásában. A régebbi kutatók arról számoltak be, hogy a Sió balatoni kitorkollása még a rómaiak idejében mesterséges úton, egy zsilippel vezette le a tó magas vizeit. Virág Árpád minden lehetséges történeti forrásmunkát, régészeti eredményt újra mérlegre téve cáfolta a római zsilip létét, bizonyítván, hogy a Sió az elmúlt évezredben, a siófoki zsilip megépítéséig csak természetes módon vett részt a balatoni vízforgalomban.

A Balaton vízállás-változásai a történelem folyamán elég tág határok között mozogtak. A XVIII. század második felében kezdődtek az első lépések a tó és környékének mezőgazdasági, hajózási (vízszállítási) hasznosítása érdekében. Mária Terézia uralkodása alatt Krieger Sámuel kamarai mérnök, akinek a Balaton első, igen pontos térképét köszönhetjük, – javasolta a tó és mocsarai részleges lecsapolását. Terve nem csupán a tavat érintette, hanem összefüggést teremtett a Sárvíz-, Sió-, Kapos-szabályozás munkálatai között. Virág Árpád gondos kutatómunkával számbavette a XVIII. század Balaton-térképeit, s térképtörténeti kutatásai eredményeképpen rendet teremtett az eredeti mappák és különféle célú egykorú, vagy későbbi másolataik tekintetében.

A magyar reformkorban már más elképzelések születtek a Balaton hasznosítására. A mezőgazdaság extenzív fejlesztésével kapcsolatos földbirtokosi érdekek a Sárvíz, Kapos és legfőképp a Sió szabályozását eredményezték. Kimagasló szerepet játszott a sárvízi tervek megvalósításában Beszedes József, a Sárvízi Csatorna Társulat igazgató főmérnöke, aki az 1827. évi XXXIII. tc. alapján vetett papírra elképzeléseket az érintett folyók és a Balaton vízviszonyainak rendezésére. A XIX. század közepétől ismét új, addig számításba sem vett előnyöket kínált a tó a partjait felkereső utazóknak és ki-kapcsolódni vágyó helybéli társaiknak. Széchenyi – a Balaton víztükrére tekintve – már a „munkafáradt ember új életkedvé”-t emlegette. Lassan megindult a tavon a gőzhajó forgalom, s a déli parton az 1860-as években megjelent a Déli Vasút sínpárja is.

A két erős érdekérvényesítő csoportosulás, a vasút-társaság és a birtokosok ekkor összefogtak: a Balaton vízállásának szabályozása számukra létkérdéssé vált.

Az első siófoki zsilip megépültével állandósult a vita is. Mikor és mennyi vizet kell eresztetni, s vajon a zsilip (és ezzel összefüggésben a Sió-csatorna) méretei megfelelnek-e az igényeknek. A mezőgazdasági és közlekedési érdekek mellett az elmúlt évszázadban megjelentek az idegenforgalom igényei is, méghozzá súlyukban egyre növekvő mértékben.

Ne higgyük tehát azt, hogy csak napjainkban kísérik csatározások a Sió-zsilip működtetését. Virág Árpád könyve részletesen bemutatja a mindenkor szakmai és társadalmi vitákat, amelyek főleg akkor lángoltak fel, amikor a tó vízjárása eltért a számunkra kívánatostól.

Mint minden más hasonló esetben, itt is a tények, az évtizedeken át szorgalmasan gyűjtött adatok és az azokra épülő pontos számítások azok, melyek segítenek eligazodni a történésekben. A Sió-zsilip megépítése, s egy évszázad alatti többszörös bővítése mutatja az igényekhez kapcsolódó érdekek változását, amelyek közel száz esztendőn belül a Balaton hasznosítását meghatározták. Nagyon tanulságos mellékzselát bont ki a szerző a zsilip és a Sió-csatorna 1944/45-ös háborús történetének feldolgozásával is.

Az elmúlt években – a tó aggasztóan alacsony vízállását tekintve – gyakran felmerült a Balaton vízpótlásának kérdése. Érthető volt az idegenforgalomból élők aggodalma, mi lesz, ha a Balaton visszafordíthatatlanul sekélyebbé válik? Szerencsére a tó vízforgalma nem az idegenforgalmi idények szerint változik, hanem a ter-

mészet egyéb erőinek engedelmessé. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ölbe tett kézzel kell ülnünk, s mindent az anyatermeszetre kell bízunk. Ettől függetlenül 2006 tavaszán már a tő árvizéről szóltak egyes híradások. A balatoni régió mindennapos gondjainak csak egyik eleme a tő mindenkori vízállása. A többieknek feltárása már meghaladta a könyv kereteit.

A gazdagon illusztrált vaskos kötet német és angol nyelvű összefoglalóval, valamint a témában legfontosabb három történelmi jelentőségű tanulmány függeléki közreadásával zárul. Első alkalommal olvasható magyarul *Krieger Sámuel*nek a Balaton szabályozásáról 1776-ban írt latin nyelvű terve, amelyet *Marton József* 1857-ben keltezett Sió-szabályozási tervezete követ, s végül ugyancsak e könyvben jelenik meg először magyarul D. M. Meissnernek, a Déli Vasút Társaság felügyelő mérnökének 1867-es dolgozata a Balaton szabályozásáról.

(Bp. 2005.)

Fejér László

KISKUNHALAS TÖRTÉNETE 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig

Kiskunhalas Város Önkormányzata a 2005. évi József Attila-émlékév egyik kitüntetett programjaként mutatta be az elmúlt év áprilisában a Kiskunhalas története című sorozat immár 3. kötetét. Előzményként – legalább utalásszerűen – feltétlenül meg kell említeni a kiskunhalasi múzeum korábbi igazgatója, Janó Ákos által szerkesztett Kiskunhalas helytörténeti monográfiáját (1965), a Halasi Téka eddig napvilágot látott kiadványait, továbbá az 1998-ban az „Év Múzeuma” címet is elnyerő Thorma János Múzeum eddigi tevékenységét és korábban megjelentetett munkáit. A legújabb városmonográfia 2000-ben megjelent első kiadványa a város korai történelmét egészen a török kor végéig, a 2001. évi második kötet a XVIII–XIX. század eseményeit, míg a legutóbbi, harmadik rész a címben is jelzett XIX. század második felét, illetve a Horthy-korszakot mutatja be a második világháborúval bezárólag.

A függelékkel, mellékletekkel (térképek, 30 színes kép) ellátott, több mint 900 oldalas kötet három nagy témakört felölelő tanulmányokat tartalmaz. Más történetes bevonásával a szerzők között – a korábbi részeknél némileg eltérő módon – több nem halasi szerzőt is találunk, amely még nagyobb terjedelmű mű elkészülését tette lehetővé. A szerkesztést ezúttal is *Szakál Aurél* történetész, múzeumigazgató (Thorma János Múzeum, Kiskunhalas) és *dr. Ó. Kovács József* egyetemi docens (Miskolci Egyetem BTK) végezték; ők egyben a Kiskunhalas Történeti Kutatása Alapítvány Kuratóriumának vezetői is.

A monográfia harmadik kötetében található 20 tanulmányból 11 a „Település, gazdaság és társadalom” témakörben íródott. A város külső képcének, bel- és külterületeinek történeti fejlődését felvázolva a gazdálkodás (földművelés, állattartás) helyi lehetőségeinek, kezeinek, majd egy demográfiai részt követően az itt élő népesség életmódjának, társadalmi térhasználatának és

társadalmának két korszakon átívelő bemutatására kerül sor. Az első fejezetben *Szűcs Károly* művészettörténetész taglalja a városkép alakulását 1849 és 1945 között kitérve az egyes épülettípusokra és a stílusirányzatok változásaira. A tanulmány alapjátul szolgálta a szerző korábbi, a témában végzett kutatásai és publikált írásai; utóbbiak közül a legfontosabbnak a több mint 200 képpel illusztrált „Kiskunhalas építészeti emlékek 1770–1945” című könyvet tarthatjuk (*Szakál Auréllal* közösen; Kiskunhalas, 2001). A második fejezetben *Szalai Sándor* helytörténetész már a mezővárosi belterületek XVIII–XX. századi vizsgálatára vállalkozott a fellelhető adatok, felmérések és térképek forrásanyagának felhasználásával. A szerző külön érdeme az említett források alapján elkészített, s jelmagyarázattal ellátott térképek, amelyek 6 időpontban (a XVIII. század közepén, az I. katonai felmérés – 1784 – idején, 1800 körül, 1854-ben, 1909-ben és 1932-ben) ábrázolják Kiskunhalas egyre rendezettebb városképeinek alakulását. A harmadik fejezet szerzője *Juhász Antal* néprajzkutató, aki a tanyák településéről és népességéről írt több mint 60 oldalas fejezetet. A munka szintén nem előzmények nélküli, hiszen a Szegedi Tudományegyetem tanára korábban már feldolgozta a szegedi táj tanyavilágát (1989), a településformákról írt a kiskunhalasi monográfia második kötetében is. Ezen tanulmánya – több alfejezetben – a tanyai népesség gazdasági, foglalkozási, társadalmi viszonyain túl foglalkozik a tagosításokkal és azok településtörténeti következményeivel, majd a – nem csak erre a vidékre jellemző – tanyásodás és a tanyai település kialakulásának folyamatát részletezi, olykor – utalásszerűen – összehasonlító vizsgálatot is alkalmazva.

A kötet negyedik, egyik legnagyobb terjedelmű munkája a hatalmas városhatár gazdálkodását ismerteti. *Fodor Ferenc* néprajzkutató teljes részletességgel közli a földtagosítások alapelveit, fogadtatását és eredményeit, majd az egyes gazdasági folyamatokra kitérve a növénytermesztésen belül a gabona-, majd a káposzta- és a káposzta-termesztését és az állattenyésztést, ezzel együtt pedig a helyi mezőgazdaság fejlődését ismerteti az 1930-as évekig. Összegzésében a kiszagdaságokat elmaradottnak véli a korszak gazdasági fejlettségéhez viszonyítva. E tanulmány kiegészítésének is nevezhető az ötödik tanulmány: *Simon András* néprajzkutató a szőlő- és gyümölcskulturáról írva főleg a szőlészeti adatokra támaszkodott (pl.: *Gazdacimták*), kitérve a helyi szőlőgazdákra és a tanyai szőlő és bor iránti megpecsültre. A mű második része a szőlőművelés és bortermelés korabeli viszonyaiba avatja be az olvasót, bemutatva a tárgyi néprajz által összegyűjtött és megőrzött emlékek egy-egy darabját is. Végül – találó módon nevezve – az „okszzerű” gyümölcsgazdálkodás és kereskedelem fejlődésének ismertetését olvashatjuk, melynek örökségét jól mutatja, hogy a város 1987-ben megkapta a „Szőlő és Bor Városa” kitüntetést.

Habár előzőleg a demográfiai részek megírásánál *Melegh Attilának* volt jelentős szerepe (pl.: a XVII–XVIII. század), ebbe a kötetbe ő nem írt dolgozatot. Ennek ellenére a monográfia eddigi hagyományait követve itt sem maradt ki ez a rész: *Óri Péter*, a Népességtudományi Intézet munkatársa az első teljes körű, 1869. évi népszámlálás halasi vonatkozásait elemzi munkájában

nemek, felekezetek, korcsoportok, családi állapot, foglalkozási viszonyok vagy éppen háztartások és lakófeltípusok szerint. A népszerű csoportosításához a hetedik fejezetben *Csiki Tamás* történész lát neki, elsőként a legnagyobb adófitézők kategorizálásával. A tanulmányozott virilislistának szerint különböző – egymástól viszont nem mereven elkülönülő – csoportok állíthatók fel; így például az értelmiségieknek birtokosi, lelkesíti és egyéb honorárió családok leszármazottjai. A munka egészen az 1930-as évek közepéig nyújt áttekintést módszertani útmutatóval ellátva. A társadalomtörténeti részt némileg kiegészítve a nyolcadik dolgozatban *Kosárkó László* tanár-történész a társadalmi terhasználat és a kisvárosi életformák összefüggéseire próbál adalékokat nyújtani. A szakirodalmi megközelítésen és az alapfogalmak tisztázásán túl korabeli források (pl.: naplók) alapján a szerző az épített környezet átalakulását, a terhasználat legkülönbözőbb formáit (pl.: piac, vásár), továbbá a nyilvános térben érvényesülő normatív rendet emeli ki és összegzésében mintegy össze is hasonlítja egy előző, Miskolcot – hasonló szempontok szerint – elemző művével.

A közéletiség fejlődését a kiskunhalasi egyesületek működésén keresztül *T. Molnár Gizella* történész ábrázolja a kiegyezést (1867) követő és a két világháború közötti időszakban. Az adatokban rendkívül gazdag kilencedik fejezet abc-sorrendben közli a halasi egyesületek nevét, létrejöttének és megszűnésének idejét, csoportjait, tevékenységi körüket, céljukat, munkájukat. A következő (tizedik) rész ehhez szorosan kapcsolható, hiszen a sajtó, a könyvkiadás és a nyomdászat a város kulturális életének mindig is meghatározó részét jelentette. Történetiségük feltárásának jelentőségét már csak az a tény is növeli, hogy a történeti munkákhoz használt források egyik legfontosabb körét pontosan ezek termékei teszik ki, működésük, kiadói munkájuk leírása azonban korábban nem kapott kellő figyelmet. A tanulmányban a szerzők (*Horváth Etelka* könyvtáros és *Modok Balázs* helytörténész) ennek megfelelően külön kitérnek például Práger János nyomdájának tevékenységére, amely nevét méltán kapcsolta az országos könyvkultúrához. E művet követi az első nagy témakört lezáró utolsó, tizenegyedik fejezet, amelyben – saját tanulmányként – a város társadalmának részletes bemutatására vállalkozom a dualizmus, illetve a Horthy-korszak időszakán belül.

A kötet tanulmányainak második nagy csoportja az életmód, hagyomány és művelődés témakör köré összesítő. *Juhász Antal* három időpontban (1971-ben, 1995-ben és 2003-ban) végzett települési és építészeti adatgyűjtése, helyszíni terepmunkái és előző publikációi szolgálták alapul egy összefoglaló munkának a népi építészetre vonatkozóan a tizenkettedik fejezetben. A szerző az építkezés technikai, szerkezeti elemei, a Halason leggyakoribb parasztházak tagolódása mellett kitér a tanyák ún. „mikrokörnyezetére” is, képekkel és rajzokkal illusztrálva így a melléképületek jelentőségét is. Az életmódhoz szorosan kapcsolódó öltözködést a következő, tizenharmadik fejezetben két muzeológus, *Székelyné Kőrösi Ilona* és *Cyarmati Andrea* dolgozták fel a viseleti darabok történetiségét nemeként bemutatva, amely szintén a polgári társadalom felé való elmozdulásra hívja fel a figyelmet. Nem véletlenül követi ezt a

fejezetet a szellemi kultúra emlékein belül a helyi szokások, az emberi élet fordulói tradícióinak ismertetése. A szerző, *Szőnyiné Vas Lívia* néprajzkutató a fellelhető szakirodalmon túl helyi adatközlők visszaemlékezéseit is felhasználta az esetlegesen hiányosan rendelkezésre álló írásos anyagok pótlására. Szinte ennek a tanulmányban a folytatás, illetve kiegészítése a naptári év eseményeihez kötődő szokások felvonulása a tizenötödik fejezetben. *Bakó Terézia* és *Bakó Katalin* könyvtárosok a város jeles napjainak és a munkaalkalmakhoz kötődő társas eseményeket vették számba. Csoportosításukban a téli ünnepekkel kezdik, melyen belül a karácsonyi ünnepekori szokások (advent, Luca-nap, disznótor-Tamás napja, karácsony, aprószentek, szilveszter és újév, vízkereszt, farsang) kerülnek bemutatásra. Jólval kisebb terjedelmű a tavaszi ünnepek (húsvéti ünnepek: nagyböjt, Szent György-napja, harmathúzás, nagyhét, húsvét vasárnapja és húsvét hétfő, pünkösöd) leírása, míg a nyári ünnepekre vonatkozóan a szerzők teljes forráshírányal találkoztak. A dolgozatot az őszi ünnepek (szüret, Szent Mihály napja, Dömötör, novemberi jeles napok) rövid áttekintése zárja.

A tizenhatodik tanulmány Kiskunhalas oktatási intézményinek egy évszázadát mutatja be 1848-tól 1948-ig. Szerzője *Gszelmann Ádám* tanár-történész, aki az oktatás témakörén belül korábbi munkáiban gyakorlatilag feldolgozta a város történetét, így ez a tanulmány főképp azokra épül. Szerkezeti bontásban nézve a szerző az elemi iskolák után a polgári intézményeket veszi sorra, majd ír a Szilády Áron Református Gimnáziumról, ahol ő maga is érettségizett, majd később dolgozott. Írását a művelődéstörténet egy másik aspektusát megvilágítva a kiskunhalasi képzőművészeti ágak történeti áttekintése követi, ismételten *Szűcs Károly* tollából, aki a kronológia mellett tárgyi emlékek és alkotók felvonulásátán keresztül külön-külön tér ki a különböző művészeti ágazatokra. A tanulmány egyik fő részét a nemzetközi hírű halasi csipkének a formavilágban betöltött szerepe, ezzel együtt pedig a kreativitás fontosságának válsága és továbbélése, a XX. század egyes időbeli periódusain belüli történetének bemutatása jelenti. Kulturális örökségét a Dékányi Árpád (1861–1931) első, szecessziós modernitású terve óta eltelt több mint 100 év igazolja, amely időszak alatt a halasi csipke a város lakói történelmi emlékezetének szerves részévé vált.

A harmadik nagy tanulmányblokk a politikátörténet témaköréből merít. *Gszelmann Ádám* bevezető dolgozata az országgyűlési képviselőválasztások helyi vonatkozású eseményeit és személyeit taglalja, közzétéve a választások adatait. Az egész kötet egyik legizgalmasabb írása a tizenkilencedik fejezet, melyben a már helytörténeti tankönyvet is készítő *Végső István* történész a város második világháborús eseményeit tárgyalja. Az előzmények (katonaság, polgári védelem és légtalpon megszerzése) felvázolását a tényleges hadműveletek ábrázolása követi. A szerző különösen fontos szerepet tulajdonít Kiskunhalasnak a Délvidék 1941. évi megszállásának idején például a magyar egységek irányítása terén. A későbbiekben azután, de leginkább 1944-től a hadszíntér elérte a várost is, melyről hadijelentések és visszaemlékezések egyaránt tanúskodnak. A tanulmány a szovjet megszállás első éveinek történetével, vala-

mint rövid összegzéssel zárul kiemelve az embervezetéseket nagyságát és az egyéb következményeket. A kötet záró, huszadik fejezete is ehhez kötődik: *Dr. Kármán József* (1905–1995) zsidó származású kiskunhalasi orvos személyes élményeken alapuló visszaemlékezése az 1944-es deportálásokat felelevenítve először az 1970-es évek közepén látott napvilágot. Jelen tanulmánykötetben műve gondozott formában újra közlésre kerül Simko Balázs és Végső István jegyzetkészítő és Gyarmati Andrea szöveggyógyító munkája eredményeképpen, amely révén még pontosabb képet kaphatunk a korszak magyarországi és kiskunhalasi eseményeiről.

A Kiskunhalas története 3. kötete minden korábbinál nagyobb összegzést ad, bővebb terjedelme és illusztrációi révén méltó követője az előzőeknek.

(Kiskunhalas, 2005)

Alabán Péter

CSORBA CSABA:

Felvidéki várak története

A honfoglalástól a mohácsi vészig

Csorba Csaba vártörténeti könyveinek megjelenése mindig jeles esemény a honismeret mindennapjaiban. Négy évtizedes lankadatlan munkával építette ki saját helyét a várkutatók körében, egyrészt a várak bibliográfiájának és adattárának, másrészt a várak regéinek, mondiáinak gyűjtésével. Mint régész és levéltáros, biztos kézzel mutatja be a várak történetét és látható maradványait. Ahol a nép emlékezete megőrzött akár csak egy pár mondatnyi regét, mesét, azt Csorba Csaba élvezetes történeté formálva fűzi a történeti adatokhoz. A várak történetének ez a bemutatása az ő védjegye. 1993-ban jelent meg a *Regélő váraink* című könyv¹, majd a Magyar Könyvklub kiadásában 1998–2001 között négy kötet². E munkák az adott időszakon átfogták a középkori magyar királyság egész területét, de a várak regényes leírására figyelemmel nem törekedtek a váradattár teljes körű bemutatására. E könyvei közül két kötet is újabb kiadást kért meg.³

Csorba Csaba legújabb könyve némiképp más, mint az előzők. Most területileg zárt, de azon belül a lehető teljességre törekvő vártörténeti összefoglalást készített. Elsőként állította össze a Felvidék történeti-földrajzi képébe ágyazott adattárát, egyelőre a középkori várakról, majd történeti korszakoként halad várról várra. E munka előzményei is több, mint két évtizedre nyúlnak vissza: ekkor jelent meg a csehszlovákiai és romániai várak kalauza, ezen belül Csorba Csaba munkája a szlovákiai és az erdélyi várak bemutatása.⁴

¹ *Csorba Csaba: Regélő váraink*. Hatágy Sip Alapítvány, Bp. 1993.

² *Uő. Regélő váraink*, Magyar Könyvklub, Bp. 1997. – *Uő. Legendás váraink*, Magyar Könyvklub, Bp. 1998. – *Uő. Rejtélyes váraink*, Magyar Könyvklub, Bp. 2001. – *Uő. Regényes váraink*, Magyar Könyvklub, Bp. 2001.

³ *Uő. Legendás váraink*, Helikon, Bp. 2006. – *Uő. Regélő váraink*, Helikon, Bp. 2006.

⁴ *Csorba Csaba: Marosi Endre: Főnök András: Vártúrák kalauza III. Vártúrák Csehszlovákiában és Romániában*, Sport, Bp. 1983.

A több évtizedes munka meghozta gyümölcsét. Kivételesen gazdag maga az adattár: 150 várat mutat be a szerző. Ez az eddigi legteljesebb gyűjtés. (Ha egyáltalán a kerek szám az oka, hogy kimaradt a zempléni Vinna vára, szerencsésebb lett volna egy, romjainban kevésbé látható várat kihagyni.)

A szerző történelmi korszakoként halad. Alapos, átfogó bevezető után nyugatról keletre haladva mutatja be a korszakhoz sorolt várakat. A történeti bevezetők természetesen a magyar történelem alakulását vázolják, és ebből a nézőpontból nagyját ki a szerző a felvidéki sajátosságokat. A szakirodalom vitáit, eltérő nézeteit a szerzők megjelölésével ismerteti, velük ittközvetve esetleg eltérő saját álláspontját. Rendkívül tanulságosak a koraközépkori fejezetek: habár itt regényes történeteket hiába keresünk, de bőven kárpótol az oklevelekre, helynévelmezésre, régészeti terepbejárásra alapozott vártörténet. Kiemelkedő helyet kapnak a köztörténetből jól ismert határvárak és belső határvárak: Pozsony, Dévény, Trencsén, Bolondóc (Beckó), illetve a megyeközpontok közül Nyitra, Szepesvár, a kisebb jelentőségűek közül Sáros, Vöröskő.

A következő nagy korszak, a mongol háború önálló fejezetet alkot, habár mindössze két felvidéki várat mutat be. Ezt követően a szerző egy lendülettel vázolja fel az 1526-ig terjedő időszak három témára bontott (had)történetét, könyvének gerincét. A bemutatott várak túlnyomó hányada egy fejezetet alkotva csatlakozik hozzá.

Néhány vár már a korábbi fejezetekben is szerepelt, most elolvashatjuk későbbi történetüket. Ilyen például Pozsony, Dévény, Trencsén, Vöröskő. Bőségesen olvashatunk Budetin, Árva, a keleti végeken Dunajec, Makovica, a mai magyar határ mentén Krasznahorka, Somoskő, Torna várairól, és sok-sok, eddig lényegében ismeretlen várról, mint Ahara, Céke, Jeszte, Kriván, Ozdin, Süvete, Visk.

A dunaszerdahelyi Lilium Aurum Kiadó érdeme, hogy ez a könyv megjelent, és örömeire szolgálhat mindazoknak, akiket érdekel a felvidéki várak története. Kévszám hiányzott ahhoz, hogy a kiadó a tartalomhoz illő színvonalú könyvvel ajándékozzon meg Csorba Csaba mindig igényes képanyagot választott könyvei mellé, ezúttal azonban nem az ő válogatása érvényesült. A belső borítók reprezentatív légifelvételi sokat ígérnek, de a könyv belsőjében hiába keresünk digitális képet, vagy legalább jó rajtot. Ha az anyagi feltételek korlátai ezt talán magyarazzák, azt azonban szövé kell tenni, hogy középkori várat nem lehet törökkori ostrommetszettel illusztrálni (pl. Komárom, Léva). A középkori anyag válogatása is eléggé öletszerűnek tűnik fel. Szokoly vára mellé a Képes Krónika rozgonyi csatát (tehát Kassát) illusztráló miniatúrája került. Palojta elpusztult várához Palocsa romjainak átrajzolt fényképe járul, magához Palocsához ugyanennek a romnak másik nézetből készült rajza. Számos tévedés található a kötethez adott térképen, amit a szerző szintén csak a könyv megjelenése után láthatott. Például Bolondóc (Beckó) a Vág nyugati partjára került a keleti helyett. Még szembetűnőbb Csejte áthelyezése a Nyitra folyó keleti partjára a Vág nyugati partjáról, Torna várát Krasznahorka szomszédságából gyakorlatilag Szalánc helyére.

tené az olvasót, ha a várak abc szerinti bibliográfiájához mellélt feltüntetették volna a könyvben szereplő műveket is. A tartalomjegyzék a korszakoké és földrajzi sor szerinti tárgyaláshoz igazodó lapszámmal körülmenyessé teszi a visszakeresést.

Csorba Csaba nagyszabású könyve értékes hozzájárulás váraink történetének megismeréséhez, nélkülözhetetlen kötet honismereti könyvespolcunkon.

(Lilium Aurum, Dunaszerdahely 2006.)

Dr. Marossy Endre

DR. GÁL JÓZSEF:

Marcali

Várostörténet diákoknak

A somogyi kisváros múltjába kalauzolja el az olvasót most újra megjelent 62 oldalas könyvében a honismereti mozgalomban közismert helytörténész, dr. Gál József. Ifjú olvasóknak szánja a településtörténet tizenöt fejezetbe rendezett áttekintését, amely a bevezető keltetése szerint 1993 márciusában készült el, s most második kiadásban kerül az érdeklődők kezébe. Három évtizedes kutatómunkájának sűrített vázlat ez, s csak elismeréssel gondolhatunk arra a szorgos feltáró tevékenységre, amely az anyagot felszínre hozta. A marcaliak sokat köszönhetnek a szerzőnek, aki meggyőződéssel vallja, hogy életünk „fix pontja” a szülőhely ismerete, s hogy a történelem alapiskolája a helytörténet. Könyvével ahhoz kívánja hozzásegíteni a diáklifjúságot, hogy megbízható ismeretek birtokában, hiteles történelmi tudattal tekintsenek városukra. S bár nem lép fel egy valamennyi történelmi korszak elemzését tartalmazó monográfia igényével, a maga célkitűzését sikerrel szolgálja.

A bevezető, valamint a zárzó és az ajánlott irodalom jegyzéke között sorakozó fejezetek Marcali hét évszázados történetének egy-egy kérdését, jeles eseményét, jelentős személyiségét mutatják be, nyilvánvalóan olyanokat, amelyek és akik a szerző megítélése szerint nyomot hagytak a városfejlődésben. Nem tankönyv készült tehát? ahhoz hiányzik a tájféldrajzi bemutatás, a módszeres felépítettség, a tematikus teljesség és arányosság? anem olyan olvasmányos történelmi elbeszélés, amely időrendben haladva a legérdekesebb helyismereti csomópontokat fedi föl, ezek megvilágításával kíván érdeklődést kelteni az ifjú olvasóban a múlt iránt. Ilyen kérdésekre kínál választ: „Élt-e ősember e tájon?”, „Laktak-e rómaiak vidékünkön?”, „Miről vallanak a vatikáni adószedők adatai?”, „Hogyan állt talpra a török utáni település?”, „Hogyan nyerte el mai formáját templomunk?”, „Kik voltak a város földesurai?” A fejezetek témaválasztása, természetesen, a lényegre figyel, így kap hangsúlyt 1848/49 időszaka, s benne Noszlopy Gáspár szerepvállalása, a vasút- és közútépítés problémaköre, a várossá fejlődés néhány momentum: a kórház létesítése, az iskolák működése, a sajtó és a színház szerepe, a szociális helyzet alakulása, a közművek kiépítése.

Marcali közlekedési hálózat szempontjából hátrányos helyzetű térségben fekszik ugyan? a Balaton közelsége válhat legfeljebb javára? a Balaton közelsége válhat legfeljebb javára? a földesurai, valamint a pusztító hadjáratok a modernizációt gyakran fékeztek, mégis sikerrel haladt a városfejlődésben. A mai Széche-

nyi, Rákóczi és a Kossuth utca impozáns középületei, a Mayer-ház, a Korona Szálló, az egykori polgári iskola, a városháza, a most kórházként szolgáló neobarokk Széchenyi-kastély szép reprezentánsai a gyarapodásnak. Olyan neves szülőitől vannak a településnek, mint a festő Bernáth Aurél, a költő Koszma Andor, az író Lengyel József, a történész Marczali Henrik. A könyv írója azonban a nehéz küzdelmekre, a kudarcokra, a vévutakra és az áldozatokra is felhívja a figyelmet, így váltak a műltről alkotott kép árnyalttá, s így tanít a történelem arra, hogy a jelen problémáinak megoldásában a régiek tapasztalatait felhasználjuk.

A szerző egyik szembetűnő törekvése, hogy az olvasó figyelmét lekösse, sőt gondolkodásra készítse, ezért intez a szöveg közben személyes hangú kérdéseket a diákolvasóhoz; finoman feladatokat is kiszab, további olvasmányokra, bűvárokodásra serkent. Ezek alapján alakul ki az a benyomásunk, hogy bár a szerző lemond a tankönyvszerűségről, mégis tudatosan pedagógiai célokat szolgál. Nem egyszerűen történelmi ismeretterjesztést kíván végezni, hanem a személyiség gazdagítására törekszik, amikor a helybeli ifjúságot megpróbálja hozzásegíteni a marcaliak történelmi útjának átéléséhez. Így válik dr. Gál József könyve vérbéli honismereti művé. Aki történettudományi megközelítésre vágyik, az kezébe veheti a városi *Helytörténelmi Füzetek* sorozatát, a *Marcali története* című mű 1991-ben megjelent első részét, illetőleg a Mohács előtti dokumentumok 1995 és 1998 között kiadott három kötetét, amelyek szemléletesen példázják a szerző és munkatársai három évtizedes kutatómunkájának eddigi impozáns eredményeit.

Szívesen olvastuk a Marcali múltjába vezető szöveget, nézegettük a hasznos illusztrációkat, mégis sajnálkozással gondolunk arra, hogy a mű csak ilyen szerény kivitelben s a tervezett képes- és olvasókönyv, valamint munkafüzet nélkül jelenhetett meg. Egy lelkes és felkészült muzeológus-tanár „pályavégi számadása” (ahogy a szerző a befejező soraiban könyvét jellemzi) a közzevetőktől, a helyi közösségektől, Marcali városától nagyobb figyelmet, több támogatást érdemelne.

(A Múzeum Alapítvány kiadása, 2006.)

Kováts Dániel

Tatabánya a II. világháborúban

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára 1992-ben nyílt meg. 1995-től a fiatal város legfiatalabb intézményeként, a Megyei Levéltártól függetlenül, önállóan folytatja értékőrző, értéktérítő munkáját. 1994 óta Tatabányai Levéltári Füzetek címmel folyamatosan jelent meg kiadvány sorozatot. Ennek 9. kötetként látott napvilágot a *Tatabánya a második világháborúban. Dokumentumok és tanulmányok* című összeállítás.

Bevezetőjében dr. Ravasz Éva főlevéltáros-igazgató, a kötet szerkesztője vázolja a kor országos hátterét, az elődközsegek sorsát. Ismerteti a hadi eseményeket, egykorú napló alapján ír az elődközsegekben folyt háborús cselekményekről, közszéji összeírások, hivatalos jelentések alapján foglalja össze az elszenvedett cárokat.

Simonik Péter levéltáros nagy ivű áttekintésében arra keres választ, miként működött a bányatelep és a kör-

nyező községek életének minden területén meghatározó módon jelenlévő vállalat szociális politikája, ellátó rendszere, s ez hogyan hatott a munkavállalók élet- és munkakörülményeire. A helyi társadalmi szerkezet és foglalkoztatáspolitikai átalakulásának leírása után részletesen elemzi a bányamunkások életkörülményeinek változásait a bányanyitástól (1896) a II. világháború végéig. Részletesen elemzi a vállalati élemtárak, a lakáspolitikát, a Bányatárspénztár és az egyéb jóléti intézmények szerepét, jelentőségét. Bemutatja az egészségügyi ellátórendszer fejlődését, a lakosság egészségvédelmének javítására tett intézkedéseit. Összegző megállapítás szerint a második világháború időszakára jelentős átalakuláson ment át a jóléti intézményrendszer, ami a munkavállalók egy részének életkörülményeire is kedvező hatást gyakorolt. „Ezt a pozitív irányú változást azonban nem szabad túlértékelnünk, hiszen láthattuk, hogy a vállalati jóléti politika egyszerre volt megosztó és egyenlősítő, mivel csaknem mindig a vállalat gazdasági érdekei mentén szerveződött.”

A következő négy írás négy személy sorsán, életén keresztül mutatja be, mi mindent jelentett a második világhétség az egyes emberek számára. Jó ezek egymás utáni szerkesztése: egy dokumentum, egy tanulmány, visszaemlékezés, majd újabb, Tatabányához kötődő egyénre vonatkozó történelmi kutatómunka összegzése zárja e szerkezeti egységet. Az első dokumentum *Somogyi János* felsőgallai születésű honvéd, a komáromi 22-es gyalogezred aknavetőseinek naplóját tartalmazza. Az írást *dr. Ravasz Éva* látta el elő- és utószóval. Az 1942 június 21.–szeptember 9. közötti eseményeket tartalmazó leírás ő egészített ki, tette teljesebbé *Scabó Péter*: A Don-kanyar című műve és a családnál megmaradt más dokumentumok felhasználásával. A naplóból kiolvasható: a távol a hazától folyó cétalan és értelmetlen háborút vívó emberek elkeseredettsége, honvágya, halálféltelme. „A hadnagy úr elhurcolódik hátra a vonathoz. Hogy mi ennek az oka, azt nem tudom, talán az éjszakai bombázás, amit nem is csodál az ember, mert itt még nincs olyan ember, aki ne félt volna. Bárcsak ne volna este soha, mert semmitől nem fél úgy az ember, mint a ratától.” (Szovjet harci repülőgép.) Az óriási veszteségek miatt egységük augusztusra gyakorlatilag megsemmisült. Somogyi honvéd, többhavi frontszolgálat után rövid időre hazamehetett szabadságra. (Így került a családhoz e napló.) A frontra visszaérkezését követően, 1943 januárjában, az urivi áttörés után hadifogságba esett, s eltűnt a Szovjetunióban.

Dr. Fülöp Éva történelmi tanulmányában néhai földínről, a szovjet hadifogságban fiatalon életét vesztett, a hadseregben műszaki beosztásban harcolt szintén felsőgallai *Gesztesi Sándortól* ír. Az ő „magán történelmét” családi dokumentumok alapján dolgozta fel és publikálta. A tényesség itt is megrázó, drámai erővel érzékelteti a nagy világhétséghez képest kicsi, de sokak számára legnagyobb pusztulást.

Az idén százestündős *Zsoldos Ferenc* a Bányatárspénztár egykori jogászának személyes hangú, dokumentum értékű visszaemlékezését életútjának azon szakaszára, amely egybeesett történelmünk „véskorszakával”, *dr. Ravasz Éva* szerkesztette és látta el bevezetővel. A rövid életrajzi ismertető után olvasmányos, kalandos

történet következik hátrszági eseményekről, emberekről. A memoárra szerkesztett írásban a MÁK Rt. tatabányai üzemének „kasztrendszeréről”, a mégében eltöltött munkaszolgálat mindennapjairól, Budapest ostroma közben átélt megpróbáltatásokról kapunk megrázó képet. Ez utóbbi azért is fontos, mert Tatabánya (1947-től város) előd községeinek és lakóinak sorsa szorosan kötődött a főváros szovjetek általi bevételéhez, később vitatott szóhasználat felzabarádításához. Szűkebb családjából csak e visszaemlékező élte túl azokat az embert próbáló és típro borzalmakat, amikre ma már csak nagyon kevesen emlékezhetnek.

A MÁK Rt. vállalat vezetésében 44 évig részt vett *Vida Jenő*ről szintén a kötetet szerkesztő *dr. Ravasz Éva* írt életrajzt. Ez az írás a kötetben közölt tisztviselői visszaemlékezés után a környék meghatározó gazdasági vállalata elsőszámú vezetőjének életútjával ismerteti meg. Levéltári dokumentumok (MÁK Rt. iratok), a helyi sajtó cikkei, összefoglaló korszak monográfiák segítségével mutatja be a véskorszakot és benne a tatabányai szénmedence községei diszpolgárának tragédiába torkolló pályafutását.

Vida Jenő a sikeres gazdaságsszervező, iparfejlesztő tevékenységének, életének legfontosabb tényei röviden. A XIX. század végén indult és akkor még a helyét kereső bányászati vállalatot felfejlesztette, Trianon után is versenyképessé tette, nemcsak az alapvető képességet, a szénfeldolgozást preferálta, de új iparágakat is meghonosított Magyarországon. Az 1920-as évekre saját tudása és munkabírása, személyes képességei révén az ország 50–60. zömmel zsidó származású nagypolgári rétegébe emelkedett, akik a magyar gazdasági élet minden ágában döntő befolyással bírtak. *Vida Jenő* személyes társadalmi megbecsülésnek örvendett, sok egyéb elismerése mellett a tatabányai községeinek diszpolgári címét is viselte. Lojális volt a fennálló rendszerhez, de politikai szerepet nem vállalt. Az erősödő jobboldali nyomás hatására 1941 augusztusában lemondott elnök vezérigazgatói posztjáról, ami után egyenes úton vezetett 1944 március végéig tartóztatásához és elhurcoltatásához. Nem érthette meg az új korszak kezdetét.

Forrásértékű összeállítás *Szilaj Ákos*: „Tatabánya bányatelep, Bánhida, Alsógalla és Felsőgalla II. világháborús halottai” című munkája, amely az anyakönyvek alapján eddig legteljesebb formában teszi közzé 658 ember nevét, adatait. A hadi eseményekben, hadifogságban elhunyt katonák, a háború következtében életüket vesztett polgári személyek, elhurcolt és elhunyt polgárok, továbbá a Tatabányán meghalt férfiak, nők és gyermekek nevét, lakóhelyét, halálának helyét és időpontját közli. Az áldozatok listáján nem szerepelnek az előd községeken a harcok során életüket vesztett német és szovjet katonák, őket szám szerint közli a korábban megjelent „Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról” (2001. 2. kötet 285–299.). Ezzel együtt *Szilaj Ákos* közleménye a legteljesebb számvétel, amely a kegyelet és a végtisztesség helyi mementója.

A kötet „Dokumentumok” című utolsó fejezetében döntően más levéltárból vett egykorú hivatalos iratok közlésével tették teljessé az évfordulóra emlékezést. A

horitón stílszerűen szerepel *Nausch Géza* helyi szobrászművész 1997-ben a bányai városrészben felállított emlékműve. A kötet méltó folytatása a levéltár kiadói tevékenységének. A tudományos alapelvek szerint íródott kötet „nemcsak” a kegyeletet, de a „csinált város” önbecsülését is szolgálja. A szakszerű pártatlanság és szikár tényközlések új adalékokkal szolgálnak a változó történettudomány, kor- és hadtörténetírás számára is.

Dr. Horváth Géza

Betlér és Krasznahorka

Az utóbbi másfél évtizedben egyre több képekönnyv jelenik meg a kastélyokról. Olyanok, amelyek mai fotókkal illusztrálva mutatják be őket, más kötetek régi képeslapokból illetve múzeumi fotógyűjtemények darabjaiból válogatnak. Az elandálított nosztalgikus emlékezés közepette azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy a Kárpát-medence kastélyai-kúriái jobban pusztulnak, mint valaha, s nagyon úgy tűnik, ezt a folyamatot senki sem próbálja megállítani. A kastélyok, kúriák többségét a háború időszakába, 1944/45-ben kirabolták. Kik voltak a tettesek? Kideríthetetlen. Vagy ha tudjuk is, hogy németek, oroszok, s mellettük a környékbeliek számlájára írható a barbár pusztulás, ma már olyan mindegy, a lényeg az, hogy a régi állapot többnyire nem állítható vissza. Bár néha mégis, mint Gödöllő, Fertőd s még néhány kastély esetében.

Krasznahorka vára és Betlér kastélya a szerencsések közé tartozott: épségben megmaradtak (pontosabban a vár legrégebbi része romos volt, de az még egy 1817-ben történt villámcsapás „bűne”).

Részben szlovák, részben magyar nyelven mind a várról, mind a kastélyról több kisebb-nagyobb kiadvány jelent meg Szlovákiában. Ezekhez képest azonban minőségileg minden tekintetben újat jelent *Basics Beatrix* impozáns kötete, a RUBICON-KÖNYVEK sorozatában, *Récz Árpád* szerkesztésében.

A székely származású, 1676-ban bárói, 1779-ben grófi rangra emelt Andrássy család történetéről *Soós István* közölt vázlatos áttekintést, amelyet pompás portrék (olajképek) illusztrálnak. Thököly Gábor foglalta összes Betlér és az Andrássyak kapcsolatát. Az ő állítása szerint a XIII. század végén a mai kastély elődje, egy lápos területen már megépült erődített udvarház. Ennek az állításnak az igazolására azonban nem hivatkozik semmi. Megtudjuk viszont, hogy az Andrássyak 1812-ben költöztek ki a krasznahorkai várból a környékbeli falvakban lévő kúriákba, kastélyaikba, s ezek közül az egyik éppen Betlér volt, amely a mai formájában az 1880-as évek elején épült ki. Valóságos csodának számít, hogy 1944/45-ben csakúgy, mint az ezt követő években sikerült épségben megőrizni a kastélyt, amelyet 1987-1994 között felújítottak, amiért méltán kapott Europa Nostra-díjat.

A kastély mai állapotának leírására *Basics Beatrix* vállalkozott, s ő mutatja be az épületet körülvevő parkot is. Ő már óvatosabban fogalmaz, a mai kastély helyén a XV–XVI. században épített erődítményről tesz említést. Rendkívül gazdag képanyag segítségével ismerhetjük

meg az épületet és pompás berendezését (a fényképeket *Gottl Egon* készítette). Az épület legimpozánsabb része a könyvtár (amely sokáig nem volt látogatható). Sajnálatos, hogy leírására alig néhány sort szentelt a szerző. A szobák és berendezésük bemutatása viszont nagyon alapos, a szöveget jól kiegészítik a kitűnő fényképek. A műgyűjtemény mellett a családtagokat ábrázoló képek (ösgaléria) megmaradása különleges élményt nyújt, mert, a legtöbb hasonló gyűjtemény elpusztult vagy megcsonkult. A kert növényzetéről alig olvashatunk, viszont a szobrokról, s egyéb díszekről, építményekről jó leírást kapunk (a megszokott kitűnő fényképekkel kísérve).

Krasznahorka várát is *Basics Beatrix* mutatja be az olvasóknak. Elsősorban a helyiségek berendezéseire fekteti a hangsúlyt, az építészeti és hadtörténeti vonatkozásokat csak röviden érinti. Részletes leírás közül az Andrássy-mauzóleum építéséről és berendezéséről, valamint a képtárról is.

Hermann Róbert és *Pollmann Ferenc* rajzolja meg gróf Andrássy Gyula, a politikus és ember portréját. A *Katus László* által írt, Az Andrássyak mint ipari vállalkozók című fejezetben a nagybirtokos arisztokrácia gazdasági tevékenységének folyamatában mutatja be az Andrássy család nagyipari (vasműves) vállalkozó tagjainak, Györgynek és Manónak, és Manó apjának, Károlynak a tevékenységét. Csak azt sajnáljuk, hogy egyetlen kép sincs az ipari üzemekről ebben a részben, csupán az Andrássyak portréi szerepelnek.

A kötetet két tanulmány zárja: *Tökécsky László* ifjabb gróf Andrássy Gyuláról írt, *Püski Levente* pedig az Andrássyak tevékenységéről a két világháború közötti időszakban.

A pompás album kétségtelen hiányossága, hogy nem csatoltak hozzá bibliográfiát, így az olvasó csak találgathat, milyen könyvészeti, múzeumi, levéltári anyagok felhasználása alapján születtek a tanulmányok. Az apró hiányosságok ellenére ez a kötet az utóbbi évtizedek különleges értéke. Előállítására nem kis költséget igényelt, ezért sajnos aligha várható, hogy a kiadó a közeljövőben vállalkozik a sorozat folytatására, pedig nagyon hiányzik egy-két tucat hasonló mű, amely bemutatná történelemformáló arisztokráta családjaink világát. (*Rubicon-Könyvek*. Bp., 2005.)

Csorba Csaba

Nemzetiségi táj- és népismertető a reformkorban

..... a népismertetőnek keresnie kell a poros földtekén egy érdek- és jelentőségteljes helyet, például várost, mellynek valamelyik pompás épületéből, annak valamelyik égsarkra nyíló ablakából; falut, mellynek mohos szikla- vagy föllegterhelte ormáról, vagy gvepamlagoza aljáról; völgyet, mellynek andalító öléből; síkságot, mellynek krizolít [krisztályokból álló drágakő] lapjáról; folyót, mellynek smaragd szezélyű partjáról – magát tájékoztatni, továbbá útát, mellyen – tetszése szerint – gyalog vagy szekéren népéhez juthasson, mellyet helyes vagy balszokásaival együtt, emberszerető jószán-

dékú társaival, tisztá jóakarattal s jovítani törekvő szent szándokkal megismertetni kedve jó." Íme a korabeli honismeret – lírai emelkedettségűtől sem mentes –, pontos módszertani útmutatója a XIX. század első feléből. Ez a – *Bartók Gábor* A máramarosi előlakók című dolgozatából való – leírás jól jellemzi *Paládi-Kovács Attila* válogatását, amelynek nem titkolt célja nemzetiségi polgártársaink önismeretének az elmélyítése.

A Kárpát-medencében a reformkor évtizedeiben szinte egyidejűleg kezdődött el az itt élő magyar s nem magyar népek néprajzi kutatása. A néprajz fogalma ez esetben a legtágabban értelmezendő, hiszen nem csupán a szellemi és tárgyi kultúra szaktudományos leírására kell gondolnunk, hanem más tudományok (földrajz, orvostudomány, demográfia, statisztika, orvostudomány, történeti topográfia stb.) irodalma, valamint a művelt nagyközönségnek szánt divatlapok írásai is egyaránt foglalkoztak kisebbbbségek lakta vidékeink s az ott élők viszonyainak a feltárásával. A német, dőlsláv és szlovák népcsoportok néprajzi leírása ösztönzőleg hatott a magyar, román, ruszin és más együttélő népek körében a hasonló vizsgálatok fellendülésére.

Mint a válogató hevezető tanulmányában megállapítja, „a *Bél Mátyás nyomdokam haladó, 'országleirő' irodalom, a megyemonográfiák és a városismertető dolgozatok szerzői tettek sokat a köznép. s közte a nemzeti népszerűség életviszonyainak megörökítése, leírása érdekében.*” A magyar és nemzetiségi tájleírók sorában elismerően szól *Csaplovics Jánosról* is, aki a hazai szerzők közül elsőként vezette be az *ethnographia* kifejezést a tudományok megrevezésére, továbbá felhívta tudóstársai figyelmét egy a „Magyar, Tót és Horváthország” topográfiai-statisztikai Esmértetésének Tárháza” című könyv megírásának a szükségességére. Ő volt az, aki pályázati felhívással is serkenteni kívánta a Magyarországon élő népek leírását.

A kor egybeesik tájainkon a nemzetébredés időszakával, amikor a polgári átalakulás felébresztette a nép, a nemzet, a nemzetiség addig nem egészen egyértelmű fogalmainak újraértelmzését. A nemzetiségileg vegyesen lakott vidékeken, településeken az interetnikus kölcsönhatások természetesen minden korban működtek, amelyek a nemzeti jellegét, sajátosságokat természetesen befolyásolták. A fiatalabb generációknak a többséghez való nyelvi, szokás- és öltözködésbeli közeledése akkor még inkább spontán, mint kényszer asszimilációt tükrözött, ugyanakkor a „cseregyerek” intézménye a mindennapokban is jól hasznosítható, szintén kölcsönös nyelv- és kultúraismeretet szolgálta. A kötet szövegeiből az elrománosodás, -németesedés, -szlovákosodás példái éppúgy előtűnnek, mint a magyarosodás esetei, amelyek főleg a szórványban váltak érzékelhetővé, nem egyszer a nemzetiségek egymás közötti viszonylatában is.

Paládi-Kovács Attila a kötetbe a táj- és népmertető két generációjának műveiből válogatott. A korábbi évjáratúak az 1770–1780-as időkben születtek, így már a XVIII–XIX. századforduló változásairól is tudósíthatnak. A másik nemzedéket az 1810–1824 között születettek jelentik, akik az 1840-es évek reformtörekvéseit, a nemzeti-nemzetiségi megmaradás esélyeit, a polgári nemzetépítés lehetőségeit is élénk tárják. A szerzők je-

lentős része magyar volt, de nemzetiségekhez tartozó vagy közülük származó is szép számmal akad. A saját anyanyelv, a kultúra, a nép, a nemzetiség hűséges szolgálóának nyílt felvállalása főként a lelkész szerzőket – a szlovák Bartholomaeidest és Skolkát, a szlovén Kossitsot, a ruszin Duliskovicset, a ráchórvát Berkityet – jellemzi, akik igaz értelmiségiként működtek korukban. Leírásaik mélységét és hitelességét – nagy műveltségük és tartós ott élésük mellett –, az anyanyelv tökéletes ismerete is elősegítette.

A lelképásztorokon kívül a szerzők zöme honorácior értelmiségi volt, aki vagy nemesi, vagy polgári, esetleg jobbágyi sorból érkezett a többnyire hivatalnok rétegbe. A szövegek – néhány latin- vagy német nyelvű írás fordításának kivételével – eredeti, XIX. századi textusok, azok eredeti stílusjegyeivel együtt. A válogató, tematikai tekintetben, az átfogó, a népelet több területét felölelő írásokat részesítette előnyben. Bár a kiválasztott közleményeket népek szerint csoportosította, a cikkek többségében – a helyi többség mellett –, más etnikumokról is szó esik. A történeti országtérület népeinek arányos szerepeltetése – a forrásanyag különbözősége miatt – csak korlátozottan sikerülhetett.

A kötet öt nagyobb egységből épül. A *délszlávok* fejezetcím alatt két szlovén és három horvát (emellett érintőlegesen szerb) témájú leírás található. *Bitmez Lajos* és *Kossits József* a Vas és Zala vármegyei vendekről tesz közlést – többször egymástól eltérő – megállapításokat. A *Csaplovics János*ról is, aki a hazai szerzők közül elsőként vezette be az *ethnographia* kifejezést a tudományok megrevezésére, továbbá felhívta tudóstársai figyelmét egy a „Magyar, Tót és Horváthország” topográfiai-statisztikai Esmértetésének Tárháza” című könyv megírásának a szükségességére. Ő volt az, aki pályázati felhívással is serkenteni kívánta a Magyarországon élő népek leírását.

Berkity György a Pest és Fejér megyei rácokról elsőként rajzolt átfogó képet. A Csepel-sziget és a Duna jobb partján élő görögkeleti szerb illetve római katolikus bunyevác népesség leírásából kiemelkedik az utóbbiak eljegyzési szertartásainak, a jegyváltás egyedülálló archaikus szokáselemeinek a megörökítése. *Szárics Jenő* a Szabadka környéki, bácskai bunyevácokat, mint atyjafiait belülről látta, szeretettel s mégsem kritika nélkül. Rámutat például, hogy „*a bunyevác hüszke, amiért kaputus úrnak, 'ha nem ismeri', egyedül ezen attributumjáért [tulajdonosságáért] nem stávegel és semmi felsőbbiséget sem tudván és akarván érezni, a cselédet sem látni urával szolgai félelemmel szólani (...)* Fgyezőval ő magát különös, mintegy más anyagból származottnak, az egész világ népét pedig jötmენტnek, Szabadka vidékét földi mennynek, a többi egész világot szomorú unalom-tanyának hiszi. Pedig szegény bunyevác! Vaj mi sokat tanulhattál a jötmენტektől, kik szülőföldre telepedvén, iparágidban útmutatók valának, kik nélkül tespedve gögödbbe enyésznél.” *Szabó Károly*, későbbi kolozsvári egyetemi rektor, fumei tengerészeti tanulmányainak a „mellékterméke” a végvidéki horvát határőrök, a szerzésának népeletéről publikált tudósítás. E

sajátos katonai szabadcsapatok tagjai régi horvát „nemzeti öltönyben”, bizonyos fokig a székelvényekre emlékeztető kiváltságokkal és feladatokkal látták el a török határ őrzését a bánati és károlyvárosi körzetben. Patriarchális családi életüket, szokásaikat élvezetesen és tanulmányosan tárja elénk a szerző.

A *szlovákok* bemutatását a kötetbe válogatott hat dolgozat szolgálja. A közülük való *Bartholomaeides László* evangélikus lelkész tollából való Gömör vármegye történeti, földrajzi és statisztikai leírása – amit latin eredetiből fordítva vehetünk kézbe –, az ott élők ipari, mezőgazdasági és szellemi kultúrájáról, szokásairól tudósít hitelesen, külön kitérvén az interetnikus vonatkozásokra. *Ágoston János* kébesszentandrás piébanosként adta közre Csabának leírása című hely- és népismertetését. *Hellebrant János* szarvasi jegyző, utóbb Békés megye táblabírája, Szarvas város fennállásának centenáriummára írott értekezéséből olvashatunk. Az 1822-ben keletkezett íráshól megtudjuk, az itt élők „*hogya magyar nyelv iránt nagy szeretettel viseltetnek, abból is kiteszik, hogy saját anyai tót nyelvökre is magyar szókat kevernek, vagy azokat magyar módon ejtik*”, továbbá hogy „*általja fogva [általában] mind vendégszeretők, és tehetségekhez s tapasztalásokhoz képest becsületűdök is.*”

A szlovák-magyar vegyes házasságból született evangélikus lelkész és tanár, *Skolka András* Mezőberény történeti-topográfiai leírásának részleteivel került be a kötetbe. Értékeként említhetjük, hogy a helyi tót többség mellett a magyar, a német, kisebb részt a román és cigány lakosság jellegzetességeire is kitér. A sokak által sajnálatosan és tévesen kétségbe vont sok évszázados demokratikus hagyományaink bizonyítéka, hogy a településen meghatározó szlovák, német és magyar nemzet „*közötti harmónia a faluban példás. Az egyházi és iskolai ügyekben minden nációnak van egy esküdt előljárója, akit a presbiteriumból választanak meg; egyébként azonban van egy falubíróság, amelyet mindhárom nációnál tagjaiból arányosan állítanak össze. A bírót minden új választás alkalmával váltakozva a másik nációnál választják meg, úgy hogy három választás után minden nációnak sor kerül (...)* A helyi jegyzőnek természetesen a 3 különböző náción nyelvén kívül a latinban is jártasnak kell lennie.” *Thomka Ferenc* a Garam felső folyásáról közreadott táj- és népismertetése a Reggeli Pesti Divatlapban jelent meg első közlésben, hiteles és élvezetes képet rajzolva az ablakos tótok világáról. *Sávoly Lajos* a Rima-völgy szlovák parasztjainak és kohászainak mindennapjait tárja elénk.

Az öt, *németekkel* foglalkozó írás kitér úgy a városi, mint a falusi svábok életének megjelenítésére. A Hány halhatatlan figuráját megalkotó *Garay János*nak „*A Leopoldmezei népvigalom Budán*” című írása a német ajkú polgárság iránti érdeklődésének és rokonszenvének lenyomata. A kor biedermeier stílus, érzelem- és gondolatvilága elevenedik meg a Kisasszony-napi hagyományos rendezvény kapcsán. *Egyed Antal* a válogató a reform-időszak legjelentősebb helytörténeti, táj- és népelet-kutató szerzői közé sorolja, akinek többek között Tolna megye településeinek nemzetiségi összetételét, gazdasági és kulturális viszonyait felmérő, itt közölt kérdőívét is köszönhetjük. A kötetben Bonyhád mező-

város rövid leírása is olvasható, melyből kiviláglik az ott élő németek, magyarok és zsidók egymás iránti, nagyfokú nemzeti és vallási türelme.

A német származású, magyar érzelmű orvos, *Hölbling Miksa* szintén kérdőíves felmérés alapján alkotta meg Baranya vármegyének orvosi helyirata című művét az 1840-es évtizedben. A németiség népmozgalmi előretörésének, gazdasági terjeszkedésének rögzítésén túl, a sváb, magyar és rác népelet több aspektusát is megismerhetjük a könyvben közölt részleteiből. *Lauka Gusztáv* állami, illetve megyei hivatalnok tollából az erdődi sváb menyegzőkről olvashatunk. *Szép Ferenc* plébános a nemesnádudvari sváb lakodalmat írja le, helyszíni megfigyelései alapján.

Ruszin és román témájú írásokból áll a kötet következő fejezete. *Duliskovics Mihály* görögkatolikus lelkész és a bevezetőben idézett *Bartók Gábor* tanár a máramarosi rutének (korabeli szóhasználat: oroszok) meg oláhok ismertetésére vállalkozott. A verhovinai nép anyagi és műveltségbeli visszamaradottságát, szegénységét ellenpontozza az izraelita kereskedők, kocsmárosok nyereszkedése és uzsorán való meggazdagodása, valamint a románok jómódja és asszimilációs ereje. Mint Bartók utal rá, „*[Máramaros] Sziget népét nemzeti szerint magyar-, oláh-, zsidó-, orosz- s újmagyarnak mondhatni, mert a németet itt a magyar zászló takarja. – rang szerint fő-, közép-, mester- és pórnédnek nevezhetni.*” *Benczur János*, aki a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban tevékenykedett, a Bereg vármegyei ruszin népelet feltárására vállalkozott. Az itt lakó rusznyákok „*hazánk számos népe közül a legnyomorúbb, legegységűbb sarjadéknak számakozásra méltó állapotjával*” ismerteti meg az olvasót. Az igénytelen életkörülmények, az iskolázatlansághelyi elmaradottság nemzedékről nemzedékre öröklődik, ugyanakkor „*kebleikben jó, de hideg, nyers szív rejtezik.*”

Oroszhegyi Józsa orvos az avasalji románokról közöl érdekes honismereti tudósítást. *Kozma Pál*, az egykori Zaránd megye főszobabírója, majd főispánja Fényes Elek „geographiája” ösztönzésére adta közre a vármegye földirati, statisztikai és történeti leírását. A kötetben olvasható részlet a reformkori román népelet dokumentuma, de a velük együttélő cigányságról is releváns adatokat közöl.

A *néptöredékeket, diaszpórákat* bemutató, záró egy-egy örmény, bolgár, cigány és bácskai interetnikus tematikájú írásokat tartalmaz. A szamosújvári örmény eredetű *Rác Józsa* lokálpatrióta hevülettel festi le szülővárosa fekvését, nevezetességeit, az örménység megtelepedésének körülményeit, népeletét, polgárosulását és magyarosodásának folyamatát. A szintén Szamosújvárról elszármazott, Temes megyei földbirtokos, *Gorove László*, a bánsági katolikus *bolgárokról* ad közre személyes tapasztalatokon alapuló dolgozatot. Ismeretlen szerzőnek a *cigányokról* szóló írásából sok adalékkal gazdagodhatunk az etnikum európai viselt dolgairól, a föld-részre érkezésük: a XIV. század elejétől kezdődően. Az e néphez tartozók a tudósítás szerint „*folyvást csatagolnak, közönséges mesterségeik, és e foglalatosságaiak ezek: ti. számár- és löcsiszárok, kovácsok, üstfoltozók, rézművesek, ollókész-örösök, kosárfonók, bőröndösök és hangászok (...)* Szeretik a vándoréletet és legszívesebben

tanyáznak seregenként erdőkben (...) Erdély és Magyar honban sokan a cigányok közül állandó lakóhelyűek, és rendes kereskedést űznek.”

A könyv utolsóként beválogatott szövegének szerzőjét szintén nem ismerjük, a *Bács-Bodrog vármegyei németekről, rácokról, bunyevácokról, magyarokról és tótkról* ad közre olvasható, életmódbeli leírást. A kötetet a forrásmunkák felsorolása és a tárgymutató zárja.

Mint a bevezetőben említettük, Paládi-Kovács Attila szóban forgó válogatásával mindenek előtt a nemzetiségi lakosság (iskolák, hagyományörző csoportok) történeti-néprajzi tájékozódását kívánja szolgálni. Az újbóli közlés ugyanakkor sok tanulságot hordoz a nemzetiségi művelődés történetjével, a velünk élő népek társadalmával, nyelvjárásaival foglalkozó tudományterületek művelői számára. Az akadémikus szerző kinyilvánított célja továbbá a szomszédos országok kutatóinak eredetiben nehezen hozzáférhető forrásokkal való ellátása is.

(A nemzetiségek néprajzi felfedezői. Válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó. Bp. 2006.)

Székely András Bertalan

Jászok és kunok a magyarok között Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére

Meghatóan szép ünnepség színhelye volt május 23-án a félegyházi Kiskun Múzeum. Ekkor köszöntötték a 60. születésnapját ünneplő Bánkiné dr. Molnár Erzsébetet, múzeumi igazgatót, az MTA doktorát. Több mint 60 ember volt jelen a felemelően szép, bensőséges hangulatú ünnepségen. Tudós pályatársak, muzeológusok, levéltárosok, volt tanárok, önkormányzati tisztségviselők, barátok, családtagok köszöntötték: virágcsokrokkal, ajándékokkal halmozták el az ünnepeltet. Bánkiné Molnár Erzsébet születésnapja tiszteletére is megjelent egy tanulmánykötet, a Jász Múzeumi Alapítvány kiadásában. A tanulmány szerkesztője *Bathó Edit* és *Ujváry Zoltán*. A kötet megjelenését Jászberény Város Önkormányzata, a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete (Kecskemét) és a Kiskun Múzeum Baráti Köre támogatta.

Az 500 oldal terjedelmű, esztétikus megjelenésű tanulmánykötet köszöntőjéből nagyon gazdag, hiteles életutató ismerhetünk meg, amelyet Orosz István akadémikus, professzor emeritusz írt Bánkinéről. Felidézi a több mint három évtizeddel ezelőtti találkozást, amikor megismerte a lelkiismeretes, segítőkész fiatal levéltáros szakembert. Vázlatosan bemutatja a népművelőt, a levéltarost, a múzeumi igazgatót, a tehetséges tudóst, a nagyszerű embert. Végigkíséri Bánkiné iskoláinak, tanulmányainak állomásait: a Debreceni Tanítóképzőben szerzett népművelő-könyvtáros szakképesítéstől a legmagasabb végzettségig a Magyar Tudományos Akadémia doktora cím elnyeréséig. Vázlatosan ismerteti Bánkiné Molnár Erzsébet tudományos tevékenységét, kutatói elhivatottságát, publikációinak sokszínűségét, gazdagságát. Orosz István hivatkozik a kötetben található bibliográfiára, amely 12 önálló kötet, több száz tanul-

mány, szerkesztői és egyéb munkák summázatát adja. Hangsúlyozza, hogy Bánkiné munkássága felöleli a Jászok, a Jászok kerület történetének eddig ismeretlen területeit. Igazi kutatási témája a jászok és a kunok története. Ő a *„Jegyzék az ismerője e sajátos hazai népcsoport redempcio utáni múltjának”* alapítaja meg Orosz professzor. Az írás elemzi a jó kutató tanulmányainak, könyveinek *„adatgazdagságát”,* s kiemeli a *„beleérző és megjelenítő képességeit, amely a másik nagy kutatói és történetírői érdeme”* Bánkinénak. A születésnap köszöntőjéből megismerhetjük Bánkiné Molnár Erzsébet tudományos tevékenységét, konferenciák, kiállítások lelkes, szakavatott kezdeményezőjét, rendezőjét. Nevéhez fűződik a Kiskun Múzeum Baráti Körének a Kiskun Múzeum Alapítványának megszervezése működtetése. Számtalan elfoglaltsága, kutatói és publikációs munkája, múzeumi igazgatói feladata mellett tevékeny részese különböző tudományos egyesületeknek, szakmai szervezeteknek (Levéltáros Egyesület, Hajnal István Kör, Pulszky Társaság). A Szegedi Akadémiai Bizottság Történelem Bizottságának is elnökségi tagja. Kiemelkedően magas szintű tudományos munkájának elismeréseként 2005 óta a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának tagjai között tiszteletük.

A tanulmánykötetben 45 szerző tiszteleg Bánkiné, a tudós pályatárs előtt. Az írások az ünnepelt kutatási területéhez, a Jászokhoz kapcsolódó vagy azt valamilyen módon érintő témákat mutatnak be. Olvashatóak a kötetben régészeti, történelmi, néprajzi, irodalomtörténeti tanulmányok, eddig ismeretlen levéltári források. Esztétikus és érdekes kiegészítője a kötetnek Morell Mihály festőművész, szobrász *Áradás* című festménye és Eszék Alajos *Szélben* című grafikája. Ők ezzel a munkájukkal tisztelegnek az ünnepelt előtt.

A könyvet Bánkiné Molnár Erzsébet műveinek bibliográfiája és a szerzők, valamint az előfizetők névsora zárja.

A kiadvány, amely a Jászok Könyvtár 6. füzeteként jelent meg, gazdag forrása történelmi irodalmunknak. Örömmel veheti kézbe mindenki, aki szeretné megismerni a tudós történész, múzeumi igazgató Bánkiné Molnár Erzsébet életútját, gazdag munkásságát, s ezen belül a Jászok történetének legújabb kutatásait. Ajánlom az ünnepi kiadványt az olvasók figyelmébe.

Urbán Miklósné

A Tardosi helytörténeti füzetek sorozatról

Tardos község önkormányzata ötödik éve minden esztendőben megjelentet egy művet a község történetének, kultúrájának valamely fontos szeléről. A község kiadói tevékenysége – igaz, még sorozatcím nélkül – 2000-ben, a miléncentáriumban évről indult. Ekkor jelentették meg *Varga Rózsa* szerkesztésében a Tardoson, a téren és a pázsiton: Tardosi szlovák balladák, dalok, imák című, függelékében a falu történetét is röviden ismertető kötetet (2000). Ehhez kapcsolható az időközben sorozatcímmel ellátott Tánccal és dallal a Gerecsék tövében című kötet (2002), amely a Vörösmárvány tánc-

együttes 30 évét mutatja be, bizonyítván, hogy a gazdag szlovák hagyományok őrzése, a nemzeti kultúra ápolása e kis gerececi faluban központi kérdés. A sorozat számozottan első kötete *Motil László* Tardos sportja című írása (2001). A szerző amatőr helytörténész, maga is tevékeny részese volt a falu labdarúgó- és sportéletének. *Motil László* a sorozat következő kötetének előkészítéséből is tevékenyen kivette részét. A helyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület 90. évét bemutató *Busa János* jegyzte könyvhöz is gyűjtött anyagot. (Helytörténeti füzetek 3.). A tardosi (gerececi) köfejtés történeti emlékei című könyv megszületése, amely a falu első okleveles említésének 800. évfordulójára íródott, szintén elképzelhetetlen lett volna az ő hosszú évek óta folyó és gyümölcsöző kutatásai nélkül. (Tardos. Helytörténeti füzetek 4.) Szorgos kutatók, helytörténészek és a helyi önkormányzat összefogásának eredménye a most megjelent 5. Füzet. *Körmendi Géza–Motil László: Fejezetek Tardos község történetéből* című munka. Különlegessége abban áll, hogy eddig nem ismert adatokat, tényeket sorjáz, a nagyközönség előtt ismeretlen leltári források segítségével vázolja fel és egészíti ki többek között a Varga Rózsa által jegyzett kötet történeti fejezetét. A falu múltjának jelentősebb állomásaihoz szervesen kapcsolódó plébánia- és iskolatörténeti fejezetek (III. és IV.) gazdagítják a képet. Az első rész a földrajzi fejezet, a történelem helyszínét, a gerececi tájat írja le röviden. Ezt követi a településtörténet a régészeti leletektől a XIX. század elejéig. A korai keresztényi kőfaragók történetétől az avar kori sáncokon át a honfoglalás- és Árpád-kor történeti kúttőkig szólnak röviden a falu történetéről, majd a török kori pusztulás dokumentumaival zárják le a szerzők a középkori ismeretanyagot. A mű legérdekesebb, legtöbb újat hozó része a II/4. és 5. fejezet, amelyek a XVIII. század fontos történéseit vetítik elénk. Az írók 1725-re teszik a falu újratelepítésének dátumát. Elemzik az egyéb adatok ellentmondásait, majd közlik a kérdésben perdőntő telepítési szerződést. A faluban ma is meglévő családnevek és az 1767. évi úrbéri szerződés egybevetésével megállapítják, hogy mely Nyitra vármegyei falvakból érkeztek a tardosiak ősei. Az 1767. évi úrbérendezés körüli egyéb iratanyag segítségével nemcsak a földtulajdonlás szabályozásáról, a szolgáltatások mennyiségéről, gazdasági vonatkozásokról írnak, hanem az akkoriban ott élők társadalmáról (iparosok, köfejtők stb.) is. Ezzel mintegy az uradalmak történetének megírására is felhívják a figyelmet. A mű több fejezetében van a források között utalás a plébánia történetének néhány vonatkozására. Ezen tematikai egységet a III. fejezetben dolgozták fel. Itt további fontos források (egyházi vizsgálati jegyzőkönyvek, plébániai iratok) segítségével mutatják be az előbb fírókgyházaként, majd önálló egyházközségként működő római katolikus vallású Tardos lakói lelki gondozásának, egyházi életének kereteit, tényeit. Hasznos kiegészítője a IV. fejezet, amely a község életének egyik legfontosabb szeletéről, a helyi elemi oktatás múltjáról ír fontos.

Talán nem eléggé közismert tény, hogy a tardosi általános iskola 1994-ben vette fel a falu nagy szülőtte, a turkológus akadémikus Fekete Lajos nevét. Érdeklődéssel várjuk a Komárom-Esztergom megyében is pártját ritkító sorozat folytatását.

Dr. Horváth Géza

PEJIN ATTILA:

A Dudás család krónikája

A zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ és a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre történeti, művelődéstörténeti, honismereti és néprajzi kiadványai ma már nem csak a régió kutatói számára megkerülhetetlen művek, de lassan részévé válnak a napjainkra újra kilombosuló hungarológiai tudományoknak is. A két könyvkiadással foglalkozó intézmény mellett harmadikként az Etna kiadó szépirodalmi művek megjelentetését tekint feladatának. 2006-ban volt a Tisza menti magyar központ ötszáz éves évfordulója, hogy II. Ulászló magyar király 1506-ban kiadott adománylevelével városi (civitas) szabadalmakkal és a pécsethasználat jogával ruházta fel a települést. Erről a jeles évfordulóról a zentai csata ünnepe, szeptember 11-én emlékezett meg a város, s a jubileumi év egyik kiadványa volt Pejín Attila *A Dudás család krónikája* című családtörténeti munkája. Zentán ugyanis a magyar történetírásban minden bizonnyal egyedülálló módon, ez az egyetlen család nem kevesebb, mint öt tagja járult hozzá szülővárosa történetének alakításához, dokumentálásához és a múlt eseményeinek megírásához. Hogy mindezek ellenére a maga korában mégsem jelent meg a korszakos mű, voltaképpen ez adja a történet igazi, bácskai jellegét.

Az apa, *Dudás Endre* Szegeden született 1820. február 29-én. Iskoláit szülővárosában és Pécsen végezte, majd 1842–1847 között a Torontál vármegyei kis településen, Pusztakeresztúron jegyzősködött. Ez követően költözött Zentára, ahol a szabadságharc kitöréséig tanítóskodásból élt, és családot alapított. Nevelői munkája mellett cikkeket írt, melyeket 1847-től kezdődően a fővárosi lapok szerkesztőségéhez, elsősorban a *Pesti Napló*-hoz továbbított. „Joggal nevezhetjük őt az első zentai publicistának” – írta róla Pejín Attila. Honvédként részt vett a szabadságharcban, jelen volt a kishegyesi csatában is. A bukás után visszavonultan élt, s csak fokozatosan tért vissza a közéletbe. 1868-ban Szegeden kiadta egyetlen történeti munkáját, *A Tiszáninneni korona kezületnek rövid múltja, jogviszonya és a korona, mint földesurávi dicsma pere* című könyvét. Ez jelezte, a kiegyezés évében Zentán már létezett egy olyan – főleg hivatalnokokból álló – polgári réteg, mely meghatározó szerepet játszott a város társadalmi, közigazgatási és tudományos életének alakításában is. A városban ekkorra létrejöttek azok az intézmények – hivatalok, nyomdák, szerkesztőségek (s lezajlottak a múzeum létrehozásának első kísérletei is) –, amelyek már a polgári igények szerint szerveződtek meg. Ezek sorában is kiemelkedő szerepet játszott az 1861-ben újjászervezett Nemzeti Olvasó Társaság, a Casino, megújítóinak sorában ott van *Dudás Endre* is. „A kaszinó tagsága közül kerültek ki elsősorban azok, akik folyamatos érdeklődést tanúsítottak Zenta múltja iránt, s befolyásuknak fogva támogattak minden olyan kezdeményezést, amely annak feltárására irányult” – írja könyvében Pejín Attila. *Dudás Endre* példáját a közjó szolgálatában négy fia követte.

Közülük *Dudás Ödön* volt az első, aki a Délvidéken megteremtette a helytörténet-kutatás hagyományát. 1852. november 18-án született Zentán, 1874-ben már Kishegyesen segédjegyzői állást kapott, innen ugyan-

ilyen minőségben Pacsérra költözött. A hivatali munkánál minden bizonnyal jobban érdekelte a történeti kutatás, mert 1878-ban elindítja a *Bács-Bodrogh* című, negyedévenként megjelenő helytörténeti folyóiratot – *Évgyedves folyóirat a helytörténelem, népismeret, statisztika és régészet köréből*, hirdette az alcímében – melyet másfél évig a saját költségén jelentetett meg. A folyóiratnak 1878 és 1879 között hat száma jelent meg, s máig nélkülözhetetlen forrása a délvidéki történeti kutatásnak. Folyóirata főleg a helyi erőknél, a kor ismert bácskai helytörténeti íróknak adott publikálási lehetőséget. Öt évvel később, 1883-ban egyik alapítója s haláláig választmányi tagja volt az 1918-ig működő Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatnak – melynek évkönyve sajátos módon önmagának, a szerkesztői terveknek jelentett konkurenciát. Ugyanakkor változatlan hévvel sürgette a megyei múzeum megalakítását.

Közben Szabadka szabad királyi várossá nyilvánításának századik évfordulójához közeledett, s ebből az alkalomból a városi közgyűlés 1877. április 26-án elfogadta a városmonográfia megírására tett javaslatot. 1878. január 16-án a monográfia-bizottság közzétette az elvárásait, miszerint a benyújtandó pályaművek „valódi belbecsű hírirodák, és nem csak a város keletkezési történetére és fekvésére, hanem a lakosság szokásaira és kultúr tekintetbeni fokozatos emelkedésére is kiterjeszkedjenek, továbbá, (...) csak olyan mű lesz elfogadandó, mely a fentebbi kellékek mellett a város múltjáról és fennállásáról becses történelmi és statisztikai adatokkal fog szólni”. A pályázatra 1879. február 28-ig keltezéssel egyetlen kézirat, Dudás Ödön pályaműve érkezett, ezt azonban a bizottság nem fogadta el, s a város jeles történetíróját, Iványi István kérte fel a monográfia megírására. A *Szabadka szabad királyi város történetének* első kötete 1886-ban, a második pedig 1892-ben jelent meg, a *Bács-Bodrogh* szerkesztőjének kézírata pedig – mivel azt szerzője a felszólítás ellenére sem vette át – egy évszázadra elkallódott. Magyar László levéltáros 1980. február 16-án a Magyar Szóban megjelentette írásában először említette meg, hogy az utókor számára a korántsem érdektelen kézirat létezik, 1991-ben pedig, Szabadka első írásos említésének 600. évfordulóján, könyv alakban is közzétette. Dudás Ödön *Szabadka város története* című műve máig az egyetlen, kötetbe szerkesztett monográfiája a jeles történelmesnek. Dudás Ödön 1889. február 26-án – valószínűleg boldogtalanul – Zentán halt meg.

Dudás Ödön egy életen át gyűjtötte az adatokat az 1848-as szabadságharc tisztikaráról. Már 1867-ben tizenöt évesen, az ugyancsak Bács-Bodrog című diáklapjában – későbbi történeti-helytörténeti lapja elődjében – felhívást tett közé az 1848-1849-ből fennmaradt „bármilyen nemű” dokumentum, emlékezés, adat vagy napló begyűjtésére. 1870-től gyűjtőmunkája már igen szerteágazó, és rendszeresnek mondható, széleskörű hazai és külföldi levelezést folytatott. Kalapis Zoltán foglalkozott Dudás Ödön e művének történetével, *Negvennyolcas emlékeink* című 1991-ben közzétett tanulmányában erről így írt: „Több mint két évtizedes gyűjtőmunkával el is készült a szabadságharc több ezer tisztjére kiterjedő adattárával, ez azonban nagyrészt elkallódott, esetleg lappang valahol. A zentai levéltárban csak munkájának

cimoldalát őrzik: *Az 1848-49. évi magyar függetlenségi harc hadiférfiai – Életrajzi vázlatok és adatok a szabadságharc történetéből. Írta Dudás Ödön*.” Az eddigi kutatások tanúsága szerint Dudás Ödön megpróbálta gyűjteménye sajtó alá rendezett részének publikálását. 1885. szeptember 24-én az akkor már Karavukován segédjegyzősködő Dudás Ödön az idősebb Szinyei Józsefhez intézett egyik levelében reményteljesen így fogalmazott: „Az első kötet megjelenése már csak hetek kérdése.” Nyomdakész munkájának *A magyar hadsereg tisztikara 1848-49-ben* címet adta. Míg ismeretlen okokból azonban ez a könyve sem jelent meg, a kéziratot öccse, Dudás Andor 1911-ben 200 forintért az Országos Széchényi Könyvtárnak adta el.

Méltó követője volt bátyja történetírói munkásságának Dudás Gyula, a délvidéki történetírás – Szentkláray Jenő, Milleker Bódog, Iványi István és Erdújhelyi Menyhért mellett – egyik legnagyobb alakja. 1861. november 19-én született Zentán, 1889-ben a zombori kereskedelmi iskola tanárává választották, ugyanakkor kinevezték a Bácska című megyei lap szerkesztőjévé. *A zentai csata – Monográfia-részlet Zenta város történetéből 1885-ig* című műve Zentán jelent meg, s összefoglalta a csatáról addig publikált ismereteket. 1891-ben Zomborban megválasztották a Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának titkárává. A Társulattól kapott meghívást a vármegye monográfiája megírásának megszervezésére és a szerkesztői munkálatok elvégzésére. A hivatkozások ma is „*A Dudás*”-ként emlegetik e hatalmas művet. A vármegye monográfiájának sikerén felbuzdulva Dudás Gyula tervbe vette Zenta város monográfiájának az elkészítését is, amihez kiváló alkalmat adott a zentai csata közelgő 200 éves jubileuma. A krónikák szerint a kéziratot a szerző 1896-ban Zentán bemutatva a képviselő-testületnek – s innentől minden a homályba vész; Zenta város monográfiája a millennium évére nem jelent meg, nem jelent meg később sem, s a kideríthetetlen titok egy évszázadig súlyosan rátelepedett a városra. 1961. november 19-én, Dudás Gyula születésének 100., valamint halálának 50. évfordulóján 37 lelkes és emlékező zentai irástudó megalakította a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körét azzal a nem titkolt szándékkal, hogy közösen pótolják a mulasztást, és elkészítsék a város monográfiáját. Az évtizedek során a Monográfiai Füzetek hosszú sora látott napvilágot, mígnem egy hasonló módon ünnepi pillanatban, a Szent István-i millenniumi esztendőben Dudás Gyula emlékének is szentelve, megjelent a történeti mű, *Zenta monográfiája* első kötete.

A kudarcnak minden bizonnyal nagy szerepe volt abban, hogy Dudás Gyula 1898-ban háttal fordított a történetírásnak. Hosszú bolyongás után, immár a pedagógiának szentelve életét, szülővárosától távol, Homonnán halt meg 1911. január 9-én. „Gyakorlati ember volt, nemcsak szobatudós – írta róla könyvében Pejcin Attila. – Levéltárakban kutatott, kisebb régészeti ásatásokat folytatott”, amelyekről rövid jelentéseket küldött az Archaeológiai Értesítőbe. Történetírói működésének fénykorában rendszeresen szerepelt a Századokban és a Bács-Bodrog Vármegye Történeti Társulat Évkönyvében. Születésének centenáriuma szülővárosában, Zentán a Nép-múzeum, a Történelmi Levéltár, a Városi

Könyvtár közös kiadványaként jelent meg Katona Pál *Dudás Gyula élete és munkássága* című tanulmánya, melynek bibliográfiája része először veszi számba a jeles történész teljes életművét. Történeti műveiben Kalapis Zoltán gyakran hivatkozik rá, alakját a legnagyobbak sorában emlegeti.

Ödön és Gyula után *Dudás Andor* folytatta a „zentai krónikások” sorát. 1869. november 13-án született, ő is érdeklődésének sokoldalúságával tűnik ki, „ám a helytörténet mellett természettudományi kérdések is foglalkoztatják nem csupán az érdeklődés szintjén, hanem a gyakorlatban is: szereti járni Zenta határait, megfigyelni annak élővilágát, de végez meteorológiai megfigyeléseket is.” 1898-ban az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak a tagjai sorába választotta, a megyei történelmi társulat évkönyvében, az Archaeologiai Értesítőben és a zentai hírlapokban publikált. A kilencvenes évek elejétől az első világháború végéig tartó csaknem negyed évszázadra vonatkozó helytörténeti gyűjtése a legértékesebb a mai történészek számára. Többször próbálkozott – sikertelenül – a zentai városi múzeum megalapításával. Alakjában és szellemében teljesedett ki a Dudás család tragédiája: 1944 őszén, a magyar csapatok kivonulása után, a vörös hadsereg közeledtének hírére „egy kis batyúval a vállán elhagyta Zentát, mondván, hogy nem akar megérni még egy impériumváltást. Ekkor nyoma veszik, sorsának további alakulásáról nincs tudomásunk” – írja családtrónténeti monográfiájában Pejtin Attila. Úgy tűnt el a történelem színpadáról, mint Főtvös József *Magyarország 1514* című regényének végén Lőrinc pap, amikor Temesvár határában utoljára térdel a legy fészket tövéhez.

A történeti emlékezet a családból számon tartja még *Dudás Lajost* – aki 1850. augusztus 13-án született. 1901. augusztus 5-én Zentán polgármesterré választották, de 1906-ban, miután újraválasztották, váratlanul benyújtotta lemondását. 1912. február 5-én szülővárosában halt meg. A város első embereként sem tudta kieszközölni bátyja, Dudás Gyula monográfiájának megjelenését. Az 1857-ben született *Dudás István* előbb Zentán hivatalnokoskodott, majd újságírással és lapszerkesztéssel foglalkozott. Munkatársa volt a *Zentai Közlönynek*, de szívéhez igazán közel a függetlenségi beállítottságú *Zentai Ellenőr* állt, melynek egy ideig felelős szerkesztője, kiadója és lapulajdonos volt. Majd a Zentai Takarékpénztárban titkári teendőket lát el egy ideig, később ugyanitt a megüresedett vezérigazgatói posztra kerül, s ilyen minőségében működik két évtizeden át. Elszegényedve, 1908. április 18-án halt meg.

A jeles Dudás családnak nem kevesebb, mint öt tagja évszázadnyi időt átélő történelmi korszakon át próbálta hűséggel szolgálni Zenta és a Délvidék magyar és nem magyar közösségét. Kulturális törekvések élére álltak, lapot szerkesztettek, monográfiákat írtak, forráskutatást, régészeti feltárást végeztek, archívumok és múzeumok létrehozásán ügyködtek – mérhetetlenül elenyésző sikerrel. Százötven év távlatából visszanezve „a Dudások” hatalmas kincsét gyűjtötték egybe, számukra azonban kevés jutott a dicsőségből. „Ténykedésük közösségépítő jellegű volt – olvasható a családtrónténeti műben –, s bármivel is foglalkoztak külön-külön, ez a család néhány tagjának a közös jellemvonása, lett lé-

gyen az polgármester, történész vagy önjelölt krónikás. A következmény kétszíkú: hatott az iteni magyarságra, de a mindenkori zentai közösségre is. Amellett, hogy megerősítették az itt élő magyarság azonosságtudatát, tevékenységük, példamutató hétköznapiak azt sugallták, hogy magyarnak, szerbnek és zsidónak Zentán is egy homogén közösséget kell(ene) alkotniuk. (...) Bátoran állíthatjuk, hogy ténykedésük nyomán kelt ki és szökött szárb a zentaiság minden túlélő, szép eszméjének általuk elhittett magja.” Emlékeiket néhányan a Délvidéken következetesen élesztgetik, ezt teszi legújabb könyvében Pejtin Attila is. Mégis úgy tűnik, mindez kevés. A délvidéki magyarság emlékezetében Dudás Ödön és Dudás Gyula alakja ma már nem él, mint ahogyan nem él Versec monográfiájának, Milleker Bódognak, a Bácság krónikásainak, Bárány Agostonnak és Szentkláray Jenőnek, Bács-Bodrog vármegye rendíthetetlen kutatójának és Szabadka történetírójának, Iványi Istvának, és Újvidék tudósának. Erdújhelyi Menyhértnek az alakja sem. A délvidéki történetírás egyetlen nagy korszakában – a XIX. század második felében és a XX. század első másfél évtizedében, az első világháború katasztrófáig – zömében ők alkották meg azokat a történeti műveket, amelyek ma is meghatározzák történelmi tudatunkat. Kalapis Zoltán csaknem három évtizedes helytörténetírói ténykedése során igyekezett rámutatni történészeink életművének jelentőségére és megkerülhetetlen jellegére. Az ő kutatásai tették nyilvánvalóvá: a „lentiségnek” akkor lesz újra hiteles történetírása, ha a nagy elődök művei, kutatásai eredményei végre beépülnek történeti gondolkodásunkba, ha hivatkoznak műveikre és idézik megállapításait. Akkor fogjuk visszahódítani elvitatott történelmünket, ha képesek leszünk párbeszédet folytatni az elődeinkkel. Bori Imre 2004-ben úgy jelentette meg (második, bővített kiadásban!) *Ezredéve itt* című *Délvidéki olvasókönyvét*, hogy Újvidék monográfiáján kívül egyetlen történetíró nevét sem említette meg, egyikük művét sem idézte. Pedig ahogyan Fényes Elek és Pesty Frigyes történeti művei, Szinnyei József életrajzi és könyvészeti munkái rólunk is szólnak, úgy kellene a sajátunknak érezni a Délvidék történetíróit is.

(*Thurzó Lajos Közművelődési Központ Zenta 2006.*)

Mák Ferenc

MIKITA ISTVÁN:

Mit ér az ember, ha paraszt?

Válasz Veres Péternek Odaátra, Békéscsaba-Biharugra, 2006.

Mikita István könyve igazi meglepetés. Adatokkal, kiegészítésekkel, minősítésekkel szolgál a népi irodalmat szerető és a kor történelmi kutató embernek, az egykori barátok leszármazottainak. Tiszteletes munka annak bizonyítására, mit tehetett a kor szorításában a Nemzeti Parasztpárt egyik becsületos, hűségos közkatónája. Az emlékirat tanulságosan rögzíti, a maga sajátos, szelektív módján – „én élményi írók, nem történelmet” – az egyén és közössége összefüggő sorsát, kezdve a gyermekkortól, a román megszállásól, a katonaság, a

„partizáncsapda” élményein át a Veres Péterrel való megismerkedésig, és tovább: miként lehetett bekapcsolódni az országos ügyekbe 1945-től 1948-ig, a Nemzeti Parasztpárt országgyűlési képviselőjeként, s miként kényszerült emigrációba váltani ez az élet, s miként tért meg Kanada után 1961-ben haza, s végleg: Biharugrára.

Meglepően gazdagon peregnék az olvasó számára is a fontos kormegidézések. Milyen érdekes mozzanat: Mikita István jonatánalmát telepit Veres Péternek, az Almáskert írójának békásmegyeri kertjébe! A kor tanúja ott van azon a „légyotthon” a Rákosi-villában, amikor a házigazda vendégei között Révai és Gerő Kovács Imrét támadják. Mások meg ott van, ahol „a dolgok elrendeződnek”. Például Vorosilov marsallnál, amikor Nagy Ferenc azt kéri (utólag fájdalmasan kiderült: hiába), a szovjetek engedjék haza a magyar hadifoglyokat.

Mikita István emlékirata az 1945 és 1948 közötti időből egy-egy arcvonással érzéketlenül gazdagítja a kortárs írókról, politikusokról kialakult képet. Azt olvassuk: Szabó Pál „általában óvatos volt”; Sinka István igen rátarti: „csak akkor fogadott el valamit (...), ha ráerőszakolták”; Péter bácsi is „megfélemlített volt”; Kovács Imre „tudott érvelni (...), a magyar valóságot látta, képviselte haláláig”; Dinnyes Lajos „felindult”; Erdei Ferenc, Dobi István nevét említve borsózik a háta: „A szocdemeknél ilyen csatlósokat, ilyen szolgaparasztokat nem ismertem.” (Az emigrációból 1961-ben hazatérve Veres Péter tanácsára felkeresi Erdeit, hogy tisztázza magát, ám elmarasztaló véleménye tovább mélyült róla: „nem nézett az ember szemébe”, „fejével szítált, mint Révai József.”)

Több helyen hűségesen vall a népi irodalom elemi hatásáról és a Kert-Magyarország megteremtésének céljáról. Veres Péterrel mindig csak a legelismertbben, legmegértetbben tud írni, szinte nevelőapjának tekinti. „Veres Péter az a magyar paraszt, aki szellemileg a legnagyobb, a parasztság harcosakért pedig Dózsa után a legkiválóbb ember volt” – írja egyhelyütt. Sommás megállapításai Veres Péterről, Szabó Pálról, Sinka Istvánról ma is helytállóak: „Nem tudunk olyan csodálatos szépszavú, de mégis a valóságot ábrázoló elbeszélőről, mint Szabó Pál, Móricznál is realitátsággal. A falut ábrázoló irodalom legnagyobbja”, „Sinka István (...) nemcsak a valódi-valóságot írta meg a legszegényebb parasztságról, de megírta a néplélek misztikus, mesészerű álmait is.”

Figyelmet érdemel, ahogyan felfedi a pártból való eltávolítását, élete legnagyobb csapdáját, amelyet Erdei és Darvas készítettek elő. Leküldik Csongrádba, tartsa össze a pártot, de ott az ő tudta nélkül Erdei ellen vádaskodó levél született – majd Erdei és Darvas határozottan állították: ahhoz neki köze van. Ezzel az „utitársat” leghagyó politikai taktikára világít rá.

Ez az emlékirat a hazaszeretet, a származástudat, az elkötelezettség jegyében íródott 1989-ben. A már jelentős történelmi távlat szolgáltatta itt igazságot, ahogy a helyekre kerülnek a dolgok. Legmegkapóbb az a rész, amikor 1948-as önmagára mint bűdosásra kényszerülő szegénylegényre emlékezik. Vádoló lelkiállapotát, elkeseredését az indokolja, hogy a népből jött emberben egy világ látszik összeomlani. Nagy igazságtalanság történt vele, és nagy-nagy árusl a parasztsága ellen: „elhatá-

roztam, hogy elhagyom az országot. Elhagyom Édesanyámat, aki a világra hozott: elhagyom azt a földet, ami felnevelt, itt hagynom egy olyan közösséget, mely emberré nevelt. Itt hagynom a Gőz Jósikák világát, a Veres Péter bácsi »Levelek egy parasztfühoz« világát, a Kert-Magyarországot. Elűznek hazámból azok az írók, akiket nagyra becsültem, akik harcostársaim voltak, akikről a háború zivatarában sem felejtkeztem el.” Általánosít és ítélkezik: „a mi pártunk, a »Nemzeti Parasztpárt« csatlósosága igazott.”

A disszidálás előtti döntés pillanata valóban drámai: „1948. március 3-án éjjel indultam (...) nemcsak a szabadságom és az életem forgott kockán, hanem a becsületem is. (...) Megszégyenitettek választóm elött, az ország parasztsága elött. Azok, akik tiszta szívvel kiállhatnának mellettem, nem mernek.”

Később, immár Szabó Pál hatására, történetfilozófiailag igazolja a parasztság szerepét, a megmaradás logikáját: „Pedig mi, parasztok senkit nem szolgáltunk ki. Minden kizsákmányolás ellen a magunk módján, a lehetőségeinkkel harcoltunk. »Ahogy lehet« írta Szabó Pál. Ősi ösztöneinkkel az emberiség megmaradását szolgáltuk.”

Svajcban tovább gazdagodik benne Kovács Imre arcképe: „Ragyogó volt taktikai érzéke”, „a szolgálai ügyeskedések távol álltak tőle.” Nagy Ferenc és Kovács Imre Nemzetközi Parasztnitit szerveznek az USA-ban 1953-ban. A résztvevő Mikita István tipikusan harmadik utasan gondolkozik akkor is: „Hogy a Hazám megváltása Keletről vagy Nyugatról jön, egyik világnak sem gatszülőlok. A magyar népet a nép munkája, tisztessége, becsületének, hagyományának megőrzése menti át évezredekben. Ha dologtalan, tisztességtelen, becsutelen, a hagyományát, történelmét nem ápolja, illetve tagadja, meghamisítja, az ilyen áron egyik vagy másik égtáj hatalmasai hónalja alá húzódik: előbb-utóbb elveszett. Egyik se becsüli igazán, csak esetleg megtüri portája szélén.” (Tanulságos-parainézis!) 1956-ban kézkezi munkásként New Yorkban találkozik Nagy Ferencel, Varga Bélával, Kovács Imrével. Kovács Imre felkeresi a Szabad Európa Rádió székházát: „ne biztassak feleslegesen a magyar népet, mert segítséget nyugatról ügysem kapnak.” Hazajövele után a hatalom szeretné, ha lejártna Nagy Ferencet, Kovács Imrét. De tiszta jellem marad. Tamási Áron így jellemzi emberségét: „Mikita Pista az inggallérját se szennyezte be az emigrációban.”

1962. május 23-án veszi feleségül Szabó Pál lányát, az elvált Erzsikét, írói néven Bertalan Agnest. Az ő tanúja Veres Péter, Erzsikéé Sinka István. A régi barátok körében zajlik az esküvő.

Hiteles, egyáltalán nem hivalkodó hatyudalában a 76 éves Mikita István a népi írók nagy vonulatának tanújaként szólal meg arról, mint írja – „inkább Sára lányom és családom kérésére” – „amire az egész életemet feltettem”.

Olvassuk el a könyvet, és meglátjuk, igaza van az előzőt író feleségnek: Mikita István „hű szellemi fegyverhordozója volt Szabó Pálnak.”

(Békéscsaba-Biharugra 2006)

Rideg István

„Komádiba, Tótiba, bocskorban jár a liba”

Régen, amikor még a mindent elborító technika és az azt működtető pénz nem gyalult egyformára mindent és mindenkit, sajátos, csak az adott létezőre jellemző arculata volt mindennek a teremtett világban. Nem volt még térkép a táj s a benne élők sem pusztá „fogvasztók” voltak, hanem egyedi, a Teremtő képre és hasonlóságára formált közösségek és egyének. Sokan mondják azt is, hogy az embert tán a humor teszi emberré. Lehet, hogy így van, bár bizonyosan nem a mai, piaci áruvá silányított kabarétréfák erőltetett poénjaira gondol az, aki így vélekedik! A humor, az egymás kisebb-nagyobb fogyatékosságait, esetlenségeit pellengérré állító élcelődés alapvetően fontos része volt a régi falusi közösségi kultúrának. A közösségek belüli egy-egy embert épp a gúny- vagy melléknév alapján lehetett a legpontosabban azonosítani. Nagyobb egységek esetében pedig, a falucsúfólók világa segíti a tájékozódást. Talán szellemi örökségünknek ez a szelete teszi egy-egy vidékünket annyira emberivé, annyira szerethetővé.

Vajda Mária új könyve ezt a világot óvja a feledéstől. A szerző, aki a debreceni Déri Múzeum néprajzos főmuzeológusa, nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a falu- és helységsúfólók összegyűjtésére, folklorisztikai rendszerezésére, néprajzi szempontú elemzésére. Nem jár teljesen járatlan úton, mint az a kötet bevezetőjében szereplő témaösszegzésből is kiténik. A teljesség igénye nélkül elég itt Bereznai Zsuzsanna Eger környéki falucsúfólókkal foglalkozó publikációjára, vagy Duka János székelyföldi gyűjtésére gondolni.

Vajda Mária gyűjtőterülete földrajzilag a Tiszántúlra, azon belül is Debrecen táján értelmezett vidékére, Szűcs Sándor és Karácsony Sándor szűkebb szülőföldjére korlátozódik. Időben pedig, javarészt a XVIII. századtól napjainkig terjedő időszakra, hiszen csupán ekkor követhető hiteles adatokkal nyomon a falucsúfólók élete. Mint írja: munkája során nem elégedhetett meg a vizsgált táj falucsúfólóinak néprajzi szempontú rendszerezésével, hanem arra is törekedni kellett, hogy a néprajzi, történeti és tájféldrajzi szempontok együtthatójaként fény derüljön a települések sajátos vonásaira, kapcsolatrendszerére is.

A falucsúfólók egy-egy település lakóinak célszerűtlen, a szokásostól eltérő viselkedését, foglalkozását, tudatlanságát, logikátlan gondolkodását, ostoba vagy ostobának tartott – vagy éppen ravaszságból ostobának tettető – cselekedetét állítják pellengérré, figurázzák ki. Ezeket – a folklor különböző műfajaihoz tartozó alkotásokat – egyik település mondja a másiktól, de eközben önmagát is jellemzi. Különösen jól kirajzolódnak a falucsúfólók kapcsán a gazdasági, vallási, vagyoni, tájféldrajzi, mentális különbségek, a kistáji munkamegosztás jellemző vonásai és a házasági kapcsolatok is. Vajda Mária saját, jelenkori gyűjtése mellett feltárta és bemutatja az elszórt publikációkban, a levéltári, múzeumi raktárakban porosodó kéziratok munkákban rejtőző adatokat is. A kötet értékét nagyban növeli az a tény, hogy a verses falucsúfóló versek kapcsán szóba kerülnek a – gyakran azok előképűl szolgáló – protestáns kollégiumi diákköltészet, néprajzosaink által keveset emleget-

tett, strófái is. Különösen figyelemre méltó tanulságokkal szolgálnak az egykor rendkívül fontos szerepet játszó bihari kisnemesség sajátos szemléletét pellengérré állító falucsúfóló történetek is. Ugyanígy a vidék legfontosabb városának, Debrecennek a sok tekintetben elmentmondásos helyzetét visszaigazoló helységsúfólók. Két felvilágosodás kori történetünk a csökmei sárkány tanulságosan naiv históriája, és a bojti sztrédek története ma is elevenen foglalkoztatja a vidék népének képzeletét. A történetek itt közzétett vizsgálata nemcsak a köz-költészet és népköltészet egymásra hatásának jellegzetes vonásait tárja fel, hanem a korabeli források levéltári adatok révén azok keletkezési körülményeikre is fény derül.

A kötet kapcsán szólni kell még a szerző jelen könyv keretein túlmutató munkásságáról is. Szólni kell, hiszen bátran mondhatjuk, hogy példa nélkül való, hogy egy szaktudós tudományos munkájának színpadi adaptációit a budapesti Katona József Színház, a szolnoki Szigligeti Színház és a debreceni Vojtina Bábszínház is bemutassa. Mindezek mellett Vajda Mária az ELTE Folklore Tanszékén meghívott előadóként speciálkollégiumot vezetett a *Magyar parasztság szerelmi élete* címmel. 2003-ban a Debreceni Egyetem BTK néprajzi programjának keretében egyéni felkészülőként PhD-fokozatot szerzett. A sokrétű belső muzeológiai feladatok mellett mintegy száz történeti, néprajzi népművészeti kiállítást rendezett nemcsak itthon, hanem Európa több városában és az Amerikai Egyesült Államokban is. Fő kutatási területe a falusi-mezővárosi közösségek életmódjának, szokás- és hiedelemvilágának, lakodalmi rítusrendjének, népi gyógyászatának, folklorhágyományának vizsgálata. Hangsúlyozni kell, hogy néprajzi gyűjtései mellett vizsgált témái kutatása során nagy gondot fordít a történeti források feltárására, az interdiszciplináris szemlélet és módszer alkalmazására. Kötetekben, múzeumi évkönyvekben, folyóiratokban megjelent tanulmányai mellett számos helytörténeti kötet társszerzője, Álmosd című munkája 2002-ben jelent meg a Száz Magyar Falu könyvesháza sorozatban.

(Gondolat Könyvkiadó, Doktori Mestermunkák, 2006.)

Harangozó Imre

LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ –
DR. VARGA GÁBOR:

Maradjon örök emlékezetben

Lak község Borsod magja, az Árpád-kori földvár körül települt nemesi falvak egyike, amelynek lakosai – akik ma lakják és azok is, akik elszármaztak onnan – szívesen gondolnak (amint a névadás sejteti) a gyönyörű csereháti tájban meghúzódó, csendes falucskára, őseik szülőföldjére. Kis Lak áll...

De nem csak nosztalgiaznak, cselekednek is érte, méghozzá összefogással! Ez talán a legnagyobb érték a laki lokálpatrióták által megírt, Leskó Jánosné iskolaigazgató által szerkesztett, 2004-ben megjelentetett újabb könyvnek, amely összefoglalja a régi és az új történelmi, néprajzi, helytörténeti kutatások eredményeit.

Maradjon örök emlékezetben – ez a címe, de szándéka is a szerzőknek, akik közül elsősorban a laki születésű dr. Varga Gábor és Laki Lukács László tanulmányai emelkednek ki, akik egész életüket feltehetően a táj szolgálatára. Varga Gábor ugyan elkerült (és a debreceni Kőlcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskoláról ment nyugdíjba), de Lukács László mindig a közelben maradt, és még a nevébe is felvette (a szülőföld iránti tiszteletből) a Laki előnevet. Gyűjtőmunkája – néprajzosként – Edélényhez és a Bódva völgyéhez kapcsolódik, főleg a helyi textilek, a népművészet terén, amiből a Borsodi Tájház is megszületett. Nagy elődje, Lajos Árpád laki gyűjtései mellett ő írta e kötet néprajzi fejezeteit, Varga Gábor pedig a nyelvészeti, történelmi és családi vonatkozásait.

Benne van a kötetben a lakiak régi fényképeitől kezdve az ott végzetek névsorán át minden érdekesség, ami az „örök emlékezetre” méltó, de ami szakmai adat is – pl. a válogatott bibliográfia (Laki Lukács László érdeméért). Az archiv fotók mellett maiak, és Balázs Ferenc, Győri József, Kalász László versei színesítik irodalmilag a tartalmat – amihez, a vőfélyversektől a helyi temető sírverseikig, sok minden hozzá kapcsolódik. Laki Lukács László temetőről szóló tanulmánya kisbetevés részéből arra az érdekességre is fény derül, hogy a faluban mennyi verselő parasztember lakott (akiktől 4-5 verses füzet is ismert, vagy még lappang), a falu sírverseit is írta, a népi kultúrát támogató református papjain kívül. Megismerhetjük még egy huszár-káplár nótás-könyvét és életének folyását is Artim Krisztina tollából.

Reméljük, hogy tovább folytatódhat a példaértékű helytörténelmi munka Lakon, és egyre újabb adatokat emelnek elő a feledés homályából – számunkra is tanulságul – a település hazajáró, lokálpatrióta fiai, lányai.

(Lak 2004.)

Makoldi Sádorné

Erdővidéki Lapok¹

Öt esztendője indult, A/4-es formátumú, évente négyszer, általában 30–40 oldalon megjelenő lapról van szó, amely saját meghatározása szerint *helytörténelmi, helyrajzi és néprajzi folyóirat*. Első borítóján mindig egy-egy kiemelt fénykép látható, ami árnykép formájában megismétlődik a borító belső oldalán is, nem mindig szerencsésen, mert megnehezíti az idenyomott tartalomjegyzék, szerzőbemutató és kolofon olvasását. A hátsó borító külső részén dokumentumértékű archiv képek, a belsőt pedig Erdővidék bejárásához segítséget nyújtó térkép-vázlatok kapnak helyet. Azért időztem kicsit hosszabban ezeknél a formális elemeknél, mert értékeltetik a szerkesztői koncepciót és annak következetességét.

Az első szám a magyar államalapítás millenniumának évében jelent meg. *Demeter László* főszerkesztő Beköszöntőjében vázolja a célokat: *hozzá szeretnének járulni Erdővidék tájegység jobb megismeréséhez, hagyományainak élethennartásához*. A főszerkesztő tehát

• ismeretterjesztő jellegű lapot tervez, olyan információkkal, amik ha nyomtatásban meg is jelennek, nehezen hozzáférhetőek;

• a szakszerű tájékoztatás érdekében neves szakemberek megszólalásátát igéri;

• Erdővidék nagyjairól szóló írásokat is tervez, hiszen sok olyan személyiséget adott e táj, akik a magyar kultúra és szellemiség óriásaivá nőttek ki magukat;

• tematikai sokszínűséget is ígért a főszerkesztő: írni fognak műemlékekről, kastélyokról, templomokról, temetőkről; foglalkoznak Erdővidék néprajzával, természeti kincseivel, történetével, régészeteivel.

Sok mindent ígért tehát *Demeter László* az első lapszám *Beköszöntőjében*, s – ha hiszik, ha nem – valamennyi ígértét be is tartotta. Sőt, még olyasmit is megvalósított, amit meg sem ígért:

• világos, szép stílust, a béklyanyelv mellőzését;

• a szülőföld- és a lakóhely iránti szeretet mélyítését;

• a nemzeti identitás erősítését.

Mi kell ennél több egy regionális, markáns történelmi-etnikai tájegységhez kötődő folyóirat számára, hogy sikeres legyen!?

Lássuk, hogyan valósultak meg az ígéretek? Az eddig megjelent 25 számból 18-at tudtam átnézni, ennek alapján értékelek.

Neves szerzők szép számmal szerepelnek a folyóiratban, bár ez a kategória kissé bizonytalan, akinek neve az egyik embernek közismert, a másik soha sem hallott róla. *Sepsiszéki Nagy Balázs* nevét például nem biztos, hogy túl sokan ismerik Magyarországon, nekem viszont kedves ismerősöm még budapesti egyetemi hallgató korából. Hanem *Balassa Iván*, *Egved Ákos*, *Kós Károly*, vagy *Pozsony Ferenc* valóban olyan tudósok, akiknek nevét az egész magyar nyelvterületen számon tartják.

Az átnézett számok írásairól készítettem egy hevenyészett tematikai statisztikát, ami persze csak fő vonalakban jelzi az arányokat és a tendenciákat. E szerint nagyjából a következőképpen oszlanak meg az írások fő témájuk szerint:

1. A folyóiratban megjelent cikkek ötöde jeles művelődéstörténelmi történelmi személyekkel foglalkozik. Néhány név a teljesség igénye nélkül: *Baróti Szabó Dávid*, *Benedek Elek*, *Benkő József*, *Gábor Áron*, *László Gyula*, *Nagybacony Nagy Vilmos*.

2. Ezt követik a néprajzi írások, témáikat felsorolni is hosszú volna: erdőgazdálkodás és famegmunkálás, állattenyésztés és szénacsinálás, kendertermesztés, fizekasság, temetői fejfák, betlehemezés, kecskejárás és mások. Legnagyobb részük *Balassa Iván* tollából való, aki a „kicsi magyar világ” idején a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban dolgozott; valamint a baróti *Boér Imre* tanár úr írása, aki a táj népéletének kiváló ismerője.

3. Kellemes meglepetés egy honismereti folyóiratban – aminck különben teljesen természetesnek kellene lennie –, hogy rendszeresen közlök természetjáró túraajánlásokat. Hazai honismereti periodikáinkban lámpással sem találunk ilyen rovatot, az Erdővidéki Lapokban pedig a 3. számtól mindegyikben megjelenik *Lőrincz*

¹ Elhangzott 2006. december 4-én, Budapesten, a Pedagógiai Könyvtár és Múzeum összejövetelén. (Szék)

Sándor írása valamely „portyaut”-ról. Ezek a nem autós, hanem bakancsos turistáknak szóló egy-két napos túrák, ahol nem a minél gyorsabban minél magasabbra mászás a lényeg, hanem a szépségekben való gyönyörködés, a tájhoz, a várromokhoz, a barlangokhoz, forrásokhoz kötődő művelődéstörténeti emlékek megismerése. Biztos vagyok benne, hogy Lőrincz Sándor tanár úr számtalanszor végigjárta az ajánlott utakat, s úgy érzem utamatása alapján, jelzés nélkül is bárki végig tudna rajtuk menni.

4. A helytörténeti témájú írások sora következik, statisztikám szerint ebbe a kategóriába tartozik a cikkek 13 %-a. Persze a „helytörténet” műfaja relatív, ki mondja meg hol végződik a helytörténet, és hol kezdődik a köztörténet. Hiszen nemcsak a Szent István-i országnak, de a magyar történelemnek is elszakított, mégis örökre a miénk maradó szeleiteiről, Gábor Áronról, a 48-as háromszéki harcokról olvasunk.

5. Talán nem véletlen hogy mennyiségét tekintve a következő, 10%-os csoport a háborúról és a fogságról szóló visszaemlékezésekből és az erdővidéki települések II. világháborús háborús veszteségeinek számbavételéből áll. Fontosak ezek az írások és listák, hiszen csaknem 50 esztendőn át tiltott témáról van szó, a háborúban elesettek, a fogságba hurcoltak, a lemészároltak nem lehettek világháborús hősök, még mint áldozatokról sem lehetett róluk beszélni, nehogy megemlékezni.

6. A 10%-nál kevesebb csoportokat is érdemes számba venni. Templomokkal, egyházakkal, gyülekezetekkel foglalkozó írások; a forrásközlések; levéltárak és hivatalok anyagai. Számomra különösen kedvesek az erdővidéki madarakról szóló leírások. Persze „erdővidéki madár” nincs, inkább arról szólnak ezek a közlések, hogy miként élnek a fecskék, a gólyák, a kis örgébicsek vagy a baglyok az Erdővidékem, milyen hagyományos ismeretanyag, miféle hiedelmek kötődnek hozzájuk. Látszólag kevés cikk foglalkozik az iskolatörténettel és az oktatással, valamint a települések helyneveivel, aminek pedig rendkívül fontos a gyűjtése és közlése. Végezetül említsük meg az ipartörténeti, a földtani témájú tanulmányokat, valamint az erdővidéki civil szervezettről, a lapot kiadó Gaál Mózes Köz-művelődési Egyesületről szóló közléseket.

Am ezzel még koránt sincs vége az Erdővidéki Lapok tematikai gazdagságnak. Szót kell ejtenünk ugyanis a „vezércikkekről”, amik egy-egy jeles évforduló – Rákóczi, Deák, Kossuth –, vagy más időszak eszme ürügyén elmélkednek olyasmiről, amiről minden, népben és nemzetben felelősen gondolkodó magyar embernek önként kell, legalábbis el kellene gondolkodnia. A

kisebb évfordulók alkalmából közölt rövidebb, hogy úgy mondjam nyúl farknyi írásokkal pedig izzig-vérig ismeretterjesztő hivatást tölt be a lap.

A gazdag tartalom mellett az Erdővidéki Lapok kivitelezése magán viseli a tisztas szegénység minden jelét. A szívünk vérzik, mikor látjuk, hogy egy-egy komoly dokumentumértékű fénykép a gyöngye nyomdatechnika miatt szinte fölsimerhetetlen. Nyilvánvalóan a kiadó szegénységéről van itt szó, s nem is megszólásként mondom, de szemmel látható, hogy ilyen körülmények között a vonalas rajzok mennyivel többet mondanak a legtöbb fényképnél. De ha már pénzről van szó: a megkapott lapokat forgatva nem került el a figyelmemet, hogy az első számban nem szerepel támogató, a 4.-ben már akad egy – a Communitas Alapítvány – az 5.-ben három, a 10.-ben négy, és a 24. számban öt támogató szerepel: Barót Város Önkormányzata, a Communitas Alapítvány, az Ex-For kft, az Illyés Közalapítvány és Kovászna Megye Tanácsa. Reméljük, az irányzat folytatódik.

Világos, hogy ezt a lapot jó gárda szerkeszti. Deme-ter László személyében van egy mindenre elszánt fő-szerkesztő, akinek munkáját a szerkesztőbizottság négy tagja segíti – legalábbis a kolofon szerint. Mindenesetre a szerkesztőbizottság tagjai nem írják tele a lapot, ami tulajdonképpen jó, mert túlsúlyuk mindig hordozza – bár nem föltétlenül – a beszűkülés, a belterjesség veszélyét. Van azután egy pompás szerzőgárda több mint fél tucat törzstaggal, s legalább háromszor ennyi több-kevesebb rendszerességgel publikálóval, s jó néhány alkalmilag hadrafogható vitézzel. Regionális honismereti lap számára ezek a körök eredményesen tudnak működni.

Szerzőkben tehát – úgy tűnik – nincs hiány. De ki-nek írják, kik olvassák az Erdővidéki Lapokat? Vagy te-gyük fel úgy a kérdést: olvasnak-e még az Erdővidéken? S ha igen, kik? Tudjuk, hogy az elmúlt, alig emberöltő-nyi idő alatt rohamosan csökkent a rendszeresen olvasók száma, aránya, igényessége; az olvasásra fordított idő és az olvasmányok színvonala. Magyarországon minden második ember évente egyetlen könyvet sem olvas el! Az is tudjuk, hogy az elszakított területeken élő magyarok körében valamivel jobb az olvasáskultúra, de ott is rohamosan pusztít a televízió, a bulvársajtó, a betű iránti igénytelenség.

Vajon egy ilyen, róluk és nekik szóló, múltjukat, ér-tékeiket bemutató, vonzóan szerkesztett, jól használható honismereti folyóirat, mint az Erdővidéki Lapok, szá-míthat-e az erdővidéki székelyek érdeklődésére? Be-tudja-e tölteni az identitást, a szülőföld iránti kötődést erősítő, értékközvetítő szerepét?

Halász Péter

